

Ołów, Antoni Jan

Terminologia radości w Starym Testamencie

Studia Teologiczne 8, 77-102

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ANTONI JAN OŁÓW

TERMINOLOGIA RADOŚCI W STARYM TESTAMENCIE

Treść: Wstęp; I. Terminy podstawowe; II. Terminy uzupełniające; Wnioski.

WSTĘP

Język hebrajski Starego Testamentu mimo swego ubóstwa w porównaniu z językami klasycznymi czy współczesnymi zawiera wiele słów i wyrażeń radości, które w języku polskim oznaczają „cieszyć się”, „weselić”, „być pełnym radości”. Ten specyficzny fenomen języka Biblii stanowi kontrast z postawą człowieka współczesnego, tracącego nierzadko wiarę i nadzieję.

Studium terminologii radości, uwzględniając etymologię, formy gramatyczne, częstotliwość, znaczenie oraz wzajemne odniesienie poszczególnych słów i wyrażeń, stanowi podstawę do rozważań natury teologicznej.

W celu uporządkowania i jasności semantycznego materiału, zostanie on podzielony na dwie części. W pierwszej części (I.) zostaną omówione terminy, które najdoskonalej wyrażają ideę radości i nazwie się je podstawowymi. W drugiej części (II.) zostaną przeanalizowane dalsze terminy radości, które ze względu na różnorodność znaczeń w zakresie jednego słowa czy zwrotu radość tę oddają w sposób mniej wyraźny. Umownie nazwiemy je uzupełniającymi.

I. TERMINY PODSTAWOWE

Terminami podstawowymi (o wąskim zakresie znaczeniowym), na temat których istnieją szczegółowe opracowania filologiczne, są śamah i gil.

1. śamah

Chcąc dokładnie określić znaczenie jakiegoś słownego pierwiastka, szuka się zwykle odpowiedników w językach pokrewnych tej samej rodziny.

Hebrajski pierwiastek *śmh* ma swą analogię z różnymi przedstawicielami zachodnio-semickiej grupy językowej. I tak z hebrajskim *śmh* spokrewnione jest ugaryckie *śmh*, co znaczy „radować się”, „cieszyć się”.¹ Czasami jednak pierwiastek *śmh* ma nieco inne znaczenie; w tekstach z Ugarit oznacza on „promieniować” (z oblicza) i określa radość ze zwycięstwa, nad śmiercią Baala, odrodzenia się Baala, zbudowania świątyni Baala oraz życia nieśmiertelnego Kereta.² Słowniki wskazują również na pokrewieństwo *śmh* z akkadyjskim *šamahu* („rosnąć”) i arabskim *śmh* („być wyniosłym”, „być dumnym”).³ Pokrewieństwo to nie jest oczywiste i stanowi przedmiot sporu wśród uczonych.⁴ Podobnie zresztą dyskutuje się, czy aramejsko-syryjskie *śmh* („bujnie rosnać”, „świecić”, „błyszcząć”) jest odpowiednikiem hebrajskiego pierwiastka *śmh*.⁵ J. Greenfield twierdzi, iż słowa takiej jak: „bujnie rosnać”, „kwitnąć” i „świecić”, używane w innych językach semickich, są nie tylko spokrewnione z hebrajskim *śmh*, ale również wskazują na jego znaczenie: „wysoki”, „oddalony”, „świecić”.⁶ Niektórzy bibliści przyjmują to znaczenie uboczne, chociaż nie mają przekonujących dowodów.⁷ Ogólnie należy stwierdzić, że trudno jest określić znaczenie pierwiastka hebrajskiego *śmh* opierając się jedynie na analogii w innych językach semickich. Znana bowiem jest rzecza, iż zakres pojęć w ramach danego języka niejednokrotnie ulega zmianie. Dlatego należy być ostrożnym przy wyprowadzaniu sensu słowa z jego etymologii.⁸ Całkowite znaczenie słów i wyrażeń można uzyskać jedynie na drodze analizy poszczególnych tekstów biblijnych.⁹ Wcześniej jednak dla wiedzy ogólnej przydatna jest statystyka określonych terminów uwzględniająca szerszy kontekst całego Starego Testamentu.

Pierwiastek *śmh* występuje w Biblii hebrajskiej 269 razy;¹⁰ jako czasownik (*śamah*) 154 razy, przymiotnik (*śameah*) 21 razy i rzeczownik (*śimah*) 94 razy. Czasownik *śamah* występuje w trzech formach gramaty-

¹ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden 1958, 924.

² Por. J. Bergman — H. Ringgren — Ch. Barth, *gjl gilah*, TWAT I, 8/9 (1973), 1013.

³ Por. W. Gesenius — F. Buhl, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin 1954.¹⁷

⁴ L. Kopf, *Arabische Etymologien und Parallelen zum Bibelwörterbuch*, VT 9(1959), 276.

⁵ Por. E. Ruprecht, *śmh sich freuen*, THAT II, 328.

⁶ Por. J. Greenfield, *Lexicographical notes II the Root śmh*, HUCA 30(1959), 141-151.

⁷ Por. M. Saebo, *’or Licht*, THAT I, 87.

⁸ Por. J. Barr, *The Semantics of Biblical Language*, Oxford 1962², 163-165.

⁹ „Obecnie żaden kompetentny językoznawca nie ustala dokładnego znaczenia wyrazu za pomocą etymologii, lecz zbierając możliwie dużo ustępów, gdzie dany wyraz występuje, i notując jego wszystkie znaczenia i odcienie znaczeniowe” — cyt. W. Albright, *Od epoki kamiennej do chrześcijaństwa* (tłum. E. Zwolski), Warszawa 1967, 45.

¹⁰ P. Humbert (*Laetari et exultare dans le vocabulaire religieux de l’Ancien Testament*. W: *Opusculs d’un hébraïsant*, Neuchâtel 1958, 119-145) podaje szczegółowy wykaz miejsc w których występuje pierwiastek *śmh* w Starym Testamencie. Popołącza on jednak szereg błędów i nieścisłości. I tak np. pomija dwa przypadki występowania tego pierwiastka w formie *qal* (1 Sm 19, 5; Ps 35, 15; por. P. Humbert, art. cyt., 122), oraz nie uwzględnia zupełnie formy *piel* i *hifil*. Oprócz tego zestaw liczbowy zastosowania czasownika *śamah* w tekstach sprzed niewoli (11 razy; por. P. Humbert, art. cyt., 122) nie jest zgodny z katalogiem wymienionych tekstów. Por. A. Ołów, *Motywy radości w hymnach Psalterza* (mps. KUL), Lublin 1989, s. 11.

cznych: qal (126 razy), piel (27 razy) i hifil (1 raz — Ps 89, 43).¹¹ W formie qal łączy się niejednokrotnie z innymi słowami i wyrażeniami.¹² Mimo niepewności, co do daty niektórych tekstów gdzie czasownik *šamah* znalazł swe zastosowanie, już z pobieżnej analizy wynika, że występuje on często w tekstach czasów przedwygnaniowych np. w najstarszej warstwie Księgi Powtórzonego Prawa (9 razy). W okresie po niewoli *šamah* znajduje rzadziej zastosowanie; głównie w Księdze Kronik, Zachariasza, Syrachy, Estery i Pieśni nad pieśniami. Największa częstotliwość zastosowania tego terminu ma miejsce w Psalmach (w formie qal 43 razy i w formie piel 8 razy).

Od pierwiastka *šmh* wywodzi się rzeczownik *šimhah*. W Starym Testamencie *šimhah* występuje 94 razy (56 razy w st. abs., 19 razy w st. constr., 8 razy ze słowem *gedôlah* i 11 razy w paraleli do *šāšôn*). Większość tekstów w których został użyty ów rzeczownik, zdaniem P. Humberta pochodzi z czasów po niewoli i tylko w 17-u przypadkach z okresu przedwygnaniowego.¹³ W Psalmach *šimhah* występuje aż 13 razy. Natomiast stwierdza się całkowity brak u proroków: Amosa, Ozeasa, Micheasza, Nahuma, Sofoniasza, Aggeusza i Malachiasza.

Stosunkowo rzadko, bo jedynie 21 razy występuje w Biblii przymiotnik *šameah*.¹⁴ Podobnie jak rzeczownik *šimhah* przybiera różne formy i konstrukcje gramatyczne.¹⁵ W Psalmach *šameah* występuje sporadycznie (Ps 35, 26; 113, 9; 126, 3).

Wyżej wspomniany P. Humbert stara się wszystkie terminy o pierwiastku *šmh* pogrupować według ich zastosowania religijnego lub świeckiego.¹⁶ Sądzi on, że czasownik *šamah* w formie qal występuje 49 razy w kontekście religijnym czy kultowym, rzeczownik *šimhah* 36 razy i przymiotnik *šameah* jeden raz (Pwt 16, 15). Choć pożyteczną rzeczą byłoby takie rozróżnienie, to wydaje się jednak, że w Starym Testamencie radość świecka ma niejednokrotnie ścisły związek z radością religijną i nie można przeprowadzić linii demarkacyjnej, oddzielającej jedną od drugiej.¹⁷

Blіszsze sprecyzowanie treści, znaczenia, terminu *šmh* (w oparciu o Biblię) nastęrcza problemy. Należy rozstrzygnąć między innymi, czy podstawowe znaczenie *šamah* („cieszyć się”) wywodzi się od znaczenia „świecić” jako formy czy też sposobu wyrażania radości. Niektóre teksty potwierdzałyby to przypuszczenie. I tak w Ps 19, 9 wyrażenie „serce radują” stoi paralenie od „oczy oświecają”. W Księdze Przysłów 15,30: „Oczy jasne radują serce”. Również element światła w połączeniu z radością

¹¹ Por. S. Mendelkern — F. Margolin, *Veteris Testamenti Concordantiae hebraicae atque chaldaicae*, II Graz 1955², s. 1124-1126. G. Lisovsky, *Konkordanz zum hebräischen Alten Testament*, Stuttgart 1981², s. 1376-1377.

¹² Z przedrostkim *bē*, z *lifne*, z *lēmaʿan*, z *cal*, z *kī*, z *lē*, z *min*, z *liqraʿ*, z *raʿa* z *šamaʿ*, z *šelibbô* i z *ʿel gil* (Oz 9, 1).

¹³ Por. P. Humbert, art. cyt., s. 125.

¹⁴ Pwt 16, 15; 1 Krl 1, 40.45; 4, 20; 8, 66; 2 Krl 11, 14; 2 Krn 7, 10; 23, 13; Est 5, 9.14; Hi 3, 22; Ps 35, 26; 113, 9; 126, 3; Prz 2, 14; 15, 13; 17, 5.22; Koh 2, 10; Iz 24, 7; Am 6, 13.

¹⁵ 13 razy w st. abs., 2 razy w st. constr., 3 razy z przedrostkiem *lē*; jeden raz z *min* i *zʿelē* (Koh 2, 10; Hi 3, 22).

¹⁶ Por. P. Humbert, art. cyt., s. 123, 125-126.

¹⁷ „Man kann aber zwischen dem profanen und dem kultischen Gebrauch nicht Scharf scheiden; in Ji 2,23 ist die Freude über den Regen zugleich „Freude über Jahwe”. Der Gebrauch des Wortes lässt noch deutlich ein Stadium erkennen, in dem Profanes Geschehen und Geschehen vor Gott nicht getrennt waren” — cyt., C. Westermann, *gil jauchzen*, THAT I, s. 416.

występuje w Ps 97, 11. Jednak w podobnym zestawieniu terminów w Prz 13, 9 (ôr saddîqîm jîsmah) większość uczonych tłumaczy: „światło po-bożnych wytryska”.¹⁸ Takiego właśnie tłumaczenia domaga się paralelizm wiersza Prz 13, 9b: „Lampa niewiernych gaśnie”. Jeszcze trudniejsza lekcja występuje u Iz 9, 16 ʿal ken ʿal-bahûrajw lo'-jîsmah 'adonaj we'-et-jetomajw we'eth-'almenotajw), gdzie kontekst bliższy i dalszy domaga się znaczenia: „łaskawym być”, „zlitować się”. Dlatego być może I Q Iza rozszerzył lekcję dodając słowo jahmôl („ma litość”) interpretując w ten sposób jîsmah. Tekst ten byłby jasny gdyby przyjąć znaczenie „świecić” w sensie „swoje oblicze rozjaśniać”, „być łaskawym”.¹⁹ Natomiast w Prz 10,28a rzeczownika śimhah nie należy tłumaczyć przy pomocy czasownika „wzejść”, „wyrastać” — lecz zdania rzeczownikowego.²⁰

Pomijając wskazane wyżej miejsca sporne należy stwierdzić, że pier-wiastek smh nie oznacza radości w sensie teoretycznym. Jest to radość praktyczna; rytualne okrzyki i święte aklamacje, które stanowią punkt szczytowy ceremonii o charakterze religijnym. W Ps 16,11; 45,16 rzeczownik śimhah użyty w liczbie mnogiej świadczy o tym, że nie chodzi tu o „abstrakcyjne” radości, lecz o krzyki radosne pełne entuzjazmu. To, iż śimhah wyraża się na zewnątrz w sposób spontaniczny, głośny a nawet krzykliwy dowodzą w Psalterzu paralele następujących czasowników: gîl „wydawać radosne okrzyki”, ranan „radować się głośno”, ʿalaz „krzy-czeć z radości”, rûʿchi „głośno krzyczeć”, sahal „rechotać”, pasah rinnah „z radości wybuchnąć”.²¹ Tak rozumiana śimhah przybiera różne formy. Objawia się w podskokach z radości (Jr 30,11), w tańcu, w muzyce i okrzykach radosnych (np. 1 Sm 18,6; 2 Sm 6,12,14), w tupaniu nogami i klaskaniu w dłonie (Jr 55,12; Ez 25,6). śimhah jest tak głośna, że słychać ją z daleka, aż poza granice miasta (Ne 12,43). Czasami potęguje się do „radosnego uniesienia” (2 Krn 29,30). Innym razem jest tak wielka, iż „ziemia drży od jej okrzyków” (1 Krl 1,40). Na podstawie 1 Krl 1,39 gdzie jest wyrażenie: „Niech żyje król Salomon” — w kontekście śim-hah, można wnioskować, że radość ta objawia się także poprzez krótkie aklamacje (por. 1 Sm 18,6; Iz 16,10; Ps 137,3).

Na podstawie Oz 9,1 gdzie jest zakaz, jak się wydaje, zmysłowej radości, P. Humbert wysunął hipotezę, iż śimhah miało pierwotnie charakter orgiastyczny i pogański.²² Zdaniem jego istnieje ścisły związek między

¹⁸ Por. B. Davidson, *The analytical hebrew and chaldee lexicon*, Londón 1974⁶, s. 723; E. Ruprecht, art. cyt., s. 329.

¹⁹ BH proponuje czytać jîsmah. W języku arabskim samuha znaczy: „być łaskawym”.

²⁰ Za formą czasownikową opowiada się G. R. Driver, *Problems in the hebrew text of proverbs*, Bib 32(1951), s.180. R. Kittel, w BH, 1167 proponuje zmianę lekcji w Prz 10, 28 śimhah na korzyść samʿahah. (Odpowiednikiem hebr. smh jest ak. šamahu — por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 806). Wydaje się jednak, że w Prz 10, 28a wyrażenie „oczekiwanie sprawiedliwych jest radością” — ma swe odniesienie w wielu tekstach Biblii, a szczególnie w psalmach: Ps 32, 11; 33, 1; 35, 24; 52, 8; 58, 11; 64, 11; 67, 5; 68, 4; 97, 12; 118, 15.

²¹ „Ces parallèles sont très significatifs, car ils attestent et confirment ananiment le caractère vocal, bruyant et enthousiaste de la śimha qui est donc toujours, dans le Psautier, une exaltation de Yahvé à gorge déployée et non pas un sentiment subjectif d'allégresse ou une liesse désordonnée et matérialiste” — P. Humbert, dz. cyt., 135.

²² „Enfin, la plus ancienne attestation prophétique de la śimhah confirme ce caractère cultuel mais orgiastique: Os 9,1-4, qui se rapporte à la fête agraire d'automne, c'est-à-dire à la future fête des Tabernacles, associe également à la śimhah des libations de vin, des sacrifices, des criss et Osée dénonce expressément le caractère paganisant de cette liesse” — P. Humbert, art. cyt., 130.

śimhah spotykaną w izraelskim kulcie a śimhah rytu intronizacji kana-nejskiego święta jesieni. Tekst Oz 9,1-4, który stanowi najstarsze świadectwo prorockie, byłby w takim ujęciu protestem autora Księgi przeciwko radości dionizyjskiej, libacji wina, ofiar i krzyków (w.1.4). Zgodnie z tą hipotezą autorzy Starego Testamentu bardzo powoli i ostrożnie wprowadzali śimhah do swego słownictwa, czego dowodem byłby fakt, iż Jah-wista i Elohista bardzo rzadko używają tego słowa. Inny argument przemawiający za kana-nejskim pochodzeniem śimhah byłby ten, iż poza Oz 9,1-4 można znaleźć w Biblii inne aluzje do śimhah pochodzenia pogańskiego. Aluzja taka byłaby między innymi w Iz 30,29, gdzie radość w czasie obchodu „nocnej uroczystości” kojarzy się z radością procesji kana-nejskich święta intronizacji.²³ Te i inne skojarzenia (por. Iz 9,1n; 2 Sm 6,12) niczego jednak nie uzasadniają. Analogia bowiem między procesjami a „obchodami nocnej uroczystości” w Izraelu jest raczej natury bardzo ogólnej, a stąd mało przekonująca. Gdyby nawet udało się uzasadnić, że istnieje podobieństwo fragmentu ceremonii liturgicznych (procesji) w Izraelu i Kanaanie, nie można by było orzec, że tym samym śimhah jest pochodzenia pogańskiego. Izraelici mieli własny kult, odrębną treść i formę. Wydaje się, iż w Oz 9,1 (por. Am 5,23) radowanie się jest złe nie dlatego, że pochodzi z kana-nejskiego obrzędu płodności, lecz dlatego, że jest ono brakiem odpowiedzi Izraela na działanie Boga: „Gdyż ty opuściłeś Boga swego” (w. 1b). C. Westermann ma rację, gdy twierdzi, że: „Okrzyk jako wyraz radości, szczególnie w kulcie, jest powszechnym zjawiskiem znanym w większości religii”.²⁴

Odrębne zagadnienie stanowi środowisko i okoliczności, w których występuje śimhah. Radość ta ma miejsce przede wszystkim podczas świąt i zdarzeń życia świeckiego; podczas winobrania (Iz 9,2; 16,10),²⁵ zaślubin (Pnp 3,11), wyjścia naprzeciw zwycięzcy (1 Sm 18,6), straży honorowej podczas odprawy (Rdz 31,27; Ps 45,16) oraz po odniesionym zwycięstwie nad nieprzyjacielem (1 Sm 19,5; 2 Sm 1,20; Am 6,13). śimhah towarzyszy prozaicznym czynnościom Izraelity jak: powitanie gości (Iz 39,2), jedzenie i picie (Iz 22,13; Koh 8,18; Est 9,17-19) czy też udzielanie rady bliźniemu (Prz 12,20; 15,24). Przedmiotem śimhah może być dobra żona (Prz 5,18), syn (Prz 10,1; 23,15.24), powodzenie przy pracy (Koh 3,22) a nawet śmierć tyranów (Iz 14,8). śimhah występuje najczęściej jednak w sprawo-wanym kulcie, szczególnie podczas świąt: Przaśników (por. Ezd 6,22; 2 Krn 30,21.23.25), Namiotów (Pwt 16,11.14-15; Kpł 23,40; Ne 8,17), nowiu (Lb 10,10), oraz obchodów 14-ego dnia miesiąca Adar (Est 9,17-19.22-23).²⁶ Radość (śimhah) towarzyszy innym okolicznościowym uroczysto-ściom jak np. przeniesienie Arki do Jerozolimy (2 Sm 6,12; 1 Krn 15,16.25), poświęcenie odbudowanych murów (Ne 12,27.43), zakładanie funda-mentów świątyni (Ezd 3,12-13) i koronacja królów (1 Sm 11,15; 1 Krl 1,40.45; 2 Krl 11,14; Iz 9,2; 2 Krn 29,22). Wydaje się, iż śimhah ma duży związek z ofiarami, występuje bowiem często w ich kontekście. Towarzy-szy ona ofiarom w świątyni centralnej (Pwt 12,7.12.18), ofiarom pojedna-nia (Pwt 27,7), całopaleń (2 Krn 29,30), oraz przy spożywaniu posiłku ofiarnego (1 Krn 29,22).²⁷

²³ Por. S. Mowinckel, *Psalmenstudien II*, Amsterdam 1961², 91.

²⁴ Cyt. C. Westermann, *gü jauchzen*, THAT I, 418.

²⁵ Por. W. O. E. Oesterley, *The Sacred Dance*, Cambridge 1923, s. 40.

²⁶ Por. J. Schniewind, *Nachgelassene Reden und Aufsätze*, Berlin 1952, s. 72.

²⁷ Por. M. Amermann, *Die religiöse Freude in den Schriften des Alten Bun-des*, Roma 1922, s. 33; por. Pwt 14, 26; 26, 11; Sdz 16, 23; JI 1, 16.

Pierwiastek słowny śm̄h występuje stosunkowo często w Psalterzu. Na uwagę zasługuje fakt, iż występuje on nie tylko w psalmach z natury „radosnych” jak np. w hymnach i psalmach dziękczynnych;²⁸ śm̄h zachodzi również w psalmach królewskich,²⁹ dydaktycznych³⁰ a nawet w lamentacjach.³¹ W tych ostatnich lamentując przewiduje swe ocalenie od groźących niebezpieczeństw i to jest źródłem radości. W niektórych psalmach pierwiastek śm̄h i jego pochodne nawiązują do życia laickiego.³² Wydaje się jednak, iż śm̄hah w Psalterzu ma głównie charakter religijno-duchowy. Autorzy psalmów nie są bowiem nigdy podmiotem radości świeckiej. Jeśli nawet śm̄hah określa złośliwą postawę wrogów (por. Ps 35,15; 38,17; 89,43), to w istocie jest modlitewna skarga psalmisty zanożona do Boga, by nieprzyjaciel nie cieszył się przewrotnie (por. Ps. 30,2).

Septuaginta czasownik śamah tłumaczy zwykle jako eufrainesthai³³ (medium pasywne od eufraino), co znaczy „ucieszyć się”, „być radosnym”, „rozweselić się”, „zabawić”,³⁴ Wulgata tłumaczy śamah czasownikiem laetarsi, w odróżnieniu od gīl — exultare.³⁵

W judaizmie występuje również termin śamah i jego pochodne. Dokumenty qumrańskie zawierają zwroty wyrażające radość (śm̄h) szczególnie eschatologiczną. Radość ta jest znakiem „Bożego czasu”; cechuje ją trwałość i jest udziałem wyłącznie Jego wybranych.³⁶

Podsumowując to co zostało powiedziane odnośnie terminu śamah i jego pochodnych, trzeba stwierdzić: Etymologia pierwiastka śm̄h nie jest dokładnie ustalona, chociaż ma on swe odpowiedniki w innych językach semickich. Pierwiastek ten oznacza tyle co: „cieszyć się” i „radować”; występuje w różnych formach gramatycznych, najczęściej w formie qal. Największa częstotliwość ma miejsce w Psalterzu a najmniejsza w tradycji J. i E. Termin śamah zdaje się mieć związek treściowy z pojęciem światła. W funkcji czasownika oznacza radość głośną i krzykliwą. Rzeczownik (śm̄hah) występuje najczęściej w kulcie oraz w izraelskich świętach. W Psalterzu śamah ma charakter religijno-duchowy.

2. gīl

Podobnie jak przy omawianiu terminu śamah należy na początku odwołać się do analogii z innymi językami wschodnimi.

Hebrajski pierwiastek słowny gīl należy do tej samej klasy słów (media jota — druga spółgłoska słaba) co akkadyjski rīašum (rasu) — cie-

²⁸ Por. Ps 9, 3; 30, 2.12; 33, 21; 40, 17; 66, 6; 67, 5; 68, 4; 92, 5; 107, 30.42; 118, 24.

²⁹ Por. Ps 21, 2.7; 45, 9.16.

³⁰ Por. Ps 14, 7; 34, 3; 53, 7; 105, 3.38; 119, 74.

³¹ Por. Ps 4, 8; 5, 12; 16, 9.11; 31, 8; 35, 15.19.24.26-27; 38, 17; 43, 4; 51, 10; 58, 11; 63, 12; 64, 11; 69, 33; 70, 5; 85, 7; 86, 4; 90, 14-15; 100, 2; 106, 5; 109, 28; 126, 3; 137, 3.6.

³² Np. w Ps 4,8 śm̄hah psalmisty jest większa niż „w czasie obfitego plonu pszenicy i wina”.

³³ LXX tłumaczy czasami śamah przez chairein lub agalliasthai. Por. R. Bultmann, *eufraino, eufrosyne*, TWNT II, s. 771; R. Bultmann, *agalliaomai*, TWNT I, s. 19; H. Conzelmann, *chairō, chara, synchairō*, TWNT IX, 353. W psalmach odpowiednikiem śamah jest często złożenie: eufrainesthai agalliasthai.

³⁴ Por. Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko polski*, II, Warszawa 1960, s. 377.

³⁵ Por. np. Ps 5, 12 „Laetentur omnes qui sperant in te, in aeternum exultabunt et habitabis in eis...”; Ps 9, 3 „Laetabor et exultabo in te canam nomini Altissimi”.

³⁶ Por. E. Lohse (wyd.), *Die Texte aus Qumran*, München 1971², s. 209; H. Conzelmann, art. cyt., s. 354.

żyć się”, „radować”. Czasownik rasu różni się od hadû („cieszyć się”) tym, że nie łączy się ze słowem libbu (serce) i kabittu (wątroba);³⁷ rašu określa radość zewnętrzną, hadû akcentuje barziej uczucie (upodobanie, zadowolenie itp.). W tekstach ugaryckich gjl występuje paralelnie do śmh „radować się”.³⁸ Dyskusyjną jest rzeczą czy gjl ma swój odpowiednik w arabskim gala („obracać się”, „kręcić się dookoła”) czy też galla („być wielkim, donosiłm”). Za pierwszą możliwością opowiada się P. Humbert, który twierdzi, że gala towarzyszy ekstatycznym wołaniom „wirowań” uczestników kultu i jest przejawem zmysłowej radości.³⁹ Drugą ewentualność przyjmuje L. Kopf, powołując się w swej argumentacji na tekst Ps 89,17.⁴⁰ Obie opinie nie są rozstrzygające i problem etymologii hebrajskiego pierwiastka gjl pozostaje nadal otwarty.⁴¹

Pierwiastek gjl występuje w Starym Testamencie około 57 razy,⁴² jako czasownik 47 razy i rzeczownik 10 razy.⁴³ Czasowniki występują niemal wyłącznie w formie qal i tylko w Iz 35,2 wydaje się, że zachodzi forma hifil.⁴⁴ Rzeczowniki mają swe dwie podstawowe formy gilah i gil, z liczebną przewagą tej ostatniej. Zarówno rzeczowniki jak też czasowniki wywodzące się od pierwiastka gjl są niekiedy złączone z innymi formami gramatycznymi.⁴⁵ Zastosowanie terminu gil w poszczególnych księgach biblijnych nie jest równomierne. Najczęściej termin ów występuje u proroków (26 razy) i w Psalterzu (22 razy); wiele rzadziej w Księ-

³⁷ Por. J. Bergman — H. Ringgren — Ch. Barth, art. cyt., s. 1012.

³⁸ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 181.

³⁹ „Tout ce qui paraît résulter des documents bibliques, c'est donc que si la simhah désignait la liesse profane ou sacrée et les cris joyeux et rituels qui l'expriment, le gil consistait en quelque chose de plus particulier encore, c'est-à-dire sans doute en cris vraiment suraigus et sauvages, cris d'une exaltation profane ou sacrée si violente et si franchement orgiastique qu'ils furent souvent, en Israel un symbole du paganisme...” — P. Humbert, art. cyt., s. 144.

⁴⁰ „Da śmh s.freuen mit arab. śmh hoch sein Verbindung steht, kann man dem synonymen gil eine gleiche Etymologie auf Grund des arab. gil gross, hoch, erhaben sein zuschreiben. Hierzu ist besonders an Ps LXXXIX 17 zu erinnern: bśmk gjlwn kl-hjwm| wbsdqtk jrwmw, wo das parallele jrwmw auf eine solche Etymologie direkt hinweist... Die Bibelwörterbücher stellen zu gil das arab. ġil s. kreisförmig bewegen, herumstreifen usw., das weniger gut paßt” — L. Kopf, art. cyt., s. 249-250. Por. jeszcze: A. Wärmund, *Handwörterbuch der arabischen und deutschen Sprache*, I, Graz 1970, s. 444-445; B. M. Belkin, *Arabsko-ruskij sławar*, Moskwa 1970, s. 224-225.

⁴¹ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, *Supplementum ad Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden 1958, s. 144.

⁴² Liczba ta jest przybliżona. Konkordancje, słowniki i opracowania teologiczne podają różną ilość przypadków występowania tego pierwiastka: S. Mendelkern K. F. Margolin (dz. cyt., s. 261) — 55 razy; G. Lisovsky (dz. cyt., s. 323) — 56 razy; L. Koehler — W. Baumgartner (dz. cyt., s. 180) — 61 razy; J. Bergmann — H. Ringgren — Ch. Barth (art. cyt., s. 1014) — 54 razy; P. Humbert (art. cyt., s. 139) — 55 razy. Powodem tych różnic jest trudność w ustaleniu niektórych lekcji a szczególnie: Oz 9, 1; 10, 5; Iz 9, 2; 35, 2; Mi 1, 10; Ps 2, 11; 43, 4; Hi 3, 22. Być może do tego samego pierwiastka słownego przynależy również imię 'bjglj („mój ojciec jest radością”), które występuje w Biblii 17 razy (por. L. Kopf, art. cyt., s. 250; B. Davidson, dz. cyt., s. 1).

⁴³ Dn 1, 10; Iz 16, 10; 65, 18; Jr 48, 33; Jl 1, 16; Ps 43, 4; 45, 10; Oz 9, 1; Hi 3, 22.

⁴⁴ Por. B. Davidson dz. cyt., s. 748. Niektóre słowniki filologiczne formę tę zupełnie pomijają (np. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 180-181; W. Gesenius — F. Buhl, dz. cyt., s. 150-151). Formy te (qal i hifil) określają jedynie terażniejsze i przyszłe działanie. Jednorazowo zakończona czynność nie jest wyrażana za pomocą gjl; stosuje się tu słowa talkie śmh, ru'chi, śūs i rnn. Por. J. Bergman — H. Ringgren — Ch. Barth, dz. cyt., s. 1015.

⁴⁵ Z przedrostkiem be, z cal, z kl uzasadniającym oraz z lemacan; por. P. Humbert, art. cyt., s. 137.

dze Przysłów (5 razy), tylko po jednym razie w Księdze Hioba, w Pieśni nad Pieśniami i u proroka Jeremiasza (Hi 3,22; Pnp 1,4; Jr 48,33). Termin ten nie występuje zupełnie w Pięcioksięgu i innych księgach historycznych. Choć rzeczą trudną, wymagającą odrębnych badań, jest ustalenie czasu poszczególnych tekstów, w których zachodzi pierwiastek gîl, wydaje się, że przedwygnaniowy czas powstania można aplikować do następujących tekstów: Oz 9,1; 10,5; Iz 9,2; Ha 1,15; 3,18; Ps 21,2; 45,16. Z okresu powygnaniowego pochodzi najprawdopodobniej: Iz 41,16; 49,13; 61,10; 65,18-19; Jr 48,33; Jl 1,16; 2,21; Za 9,9; 10,7; So 3,17.⁴⁶

P. Humbert twierdzi, że termin gîl w 36 miejscach Biblii ma charakter kultowy i religijny, w innych miejscach gîl jest użyty w sensie świeckim i określa m.in. radość rybaka cieszącego się z obfitego połowu (Ha 1,15), radość ziemi (Iz 49,13; 1 Krn 16,31), roli (Jl 2,21), stepu (Iz 35, 1), pagórków (Ps 65a,13), kości (Ps 51,10), zrozpaczonych (Hi 3,22), wrogów psalmisty (Ps 13,5), złośliwców (Prz 2,14), człowieka przornego (Prz 24,17), kochającego (Pnp 1,4), ojca (Prz 23,24) i matkę (Prz 23,25).⁴⁷ Wydaje się jednak, że klasyfikacja tekstów według ich sensu religijnego i świeckiego nie została tutaj w pełni uzasadniona. Podobnie bowiem jak przy słowie śamah nie można zbyt pochopnie, bez poważniejszych racji, bazując jedynie na kryteriach czysto zewnętrznych, oddzielać radość religijną od niereligijnej.⁴⁸

Dokładne ustalenie biblijnego terminu gîl w poszczególnych tekstach Starego Testamentu nie jest rzeczą łatwą. I tak np. na podstawie lekcji Oz 10,5 (l^ee^gloth ^cawen jaguru ś^ekan śom^eron) i Ps 2,11 (ibdu 'eth-jahw^e b^ejir^e'ah w^egîlu bir^cadah niektórzy egzyptolodzy traktują gîl jako verbum anceps, które oznaczać może zarówno radować się jak i też żałośnie uskarżać.⁴⁹ Biorąc jednak pod uwagę niepewność lekcji Oz 10,5, zmienne znaczenie pierwiastka gîl da się jedynie z trudem udowodnić. W Dn 1,10 słowo gîl tłumaczy się zwykle przez „wiek”, lecz jest to odosobniony przypadek, w całej Biblii, takiego tłumaczenia.⁵⁰ W Prz 24,17 termin gîl zdaje się mieć związek ze światłem — ner (por.w.20). Ze względu jednak na dalszy kontekst, w którym te dwa słowa zostały zastosowane, nie należy wyciągać zbyt pochopnych wniosków odnośnie znaczenia pierwiastka gîl. Te i inne różnice znaczeniowe terminu gîl są natury sporadycznej; gîl zasadniczo oznacza bowiem radość i jej przejawy w życiu ludzkim.⁵¹ Słowa paralelne a nawet synonimiczne w stosunku do gîl (śmh, śwś, śjś, rnn, cz, rwc hi., psh, hll) tę opinię potwierdzają. Na tle zbieżnych znaczeniowo słów gîl jawi się jako czynność lub też proces we wspólności,⁵² który wyraża się w radosnych, nierzadko krzykliwych, wołaniach.⁵³ Stąd też potoczne tłumaczenie gîl za pomocą „radować się” lub „weselić” jest niedokładne i oddaje sens tylko w przybliżeniu; gîl wyraża się w „unie-

⁴⁶ Por. J. Bergman — H. Ringgren — Ch. Barth, art. cyt., s. 1014-1015.

⁴⁷ Por. P. Humbert, art. cyt., s. 138.

⁴⁸ Itak np. w Prz 23, 24-25 radość rodziców z powodu swych dzieci zakłada działanie Boże, jest więc radością religijną.

⁴⁹ Por. W. Rudolf, *Hosea, Kommentar zum Alten Testament*, XIII/1, Neukirchen 1966, s. 196-197.

⁵⁰ Por. E. König, *Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zum Alten Testament*, Leipzig 1931⁵, s. 59; G. Lisowsky, dz. cyt., s. 323; BP², s. 1157; BT⁴, s. 1032.

⁵¹ Por. A. Strus, dz. cyt., s. 6-7; C. Westermann, art. cyt. s. 416.

⁵² Por. A. Ołów, *Nauka psalmu 149 o radości* (msp. Bibl. KUL), Lublin 1976, s. 35.

⁵³ W językach semickich istnieje wielka możliwość wyrażania treści nie tylko głosem ale też gestykulacją, ruchem.

sieniu" (Ps 45,16), w „podskakiwaniu z radości" (Hi 3,22), w „okrzyku radosnym" (Iz 49,13) oraz w „śpiewach i krzykach" (Iz 16,10).

F. Crüsemann twierdzi, że czasowniki takie jak *gil*, *šamah*, *rûac*, *ra-nan*, *alas*, *pasah* i *sahal* wyrażają radość bez artykuowanych dźwięków (mowy i śpiewu) i odróżniają się od czasowników występujących głównie w wezwaniach hymnicznych: *šir*, *halal pi.*, *zamar*, *jadah hi.*, *zakar hi.*, *nagad hi.* itp., dla których artykulacja jest typowa.⁵⁴ Wśród uczonych teza niemieckiego biblisty nie spotkała się z uznaniem; m.in. dlatego, że w tekstach poezji biblijnej poszczególne czasowniki z obu wskazanych wyżej grup słownych występują w paralelizmach synonimicznych (por. Ps 9,3; 97,12; 98,4).

Inny problem budzący kontrowersje to trudność sprecyzowania pierwotnego „*Sitz im Leben*" słowa *gil*. Zdaniem niektórych autorów występujący w Biblii pierwiastek słowny *gjl* podobnie jak *šmh* ma ścisły związek z kananejskimi obrzędami urodzaju.⁵⁵ Według cytowanego już P. Humberta *gil* byłby słowem pogańskim, które dopiero po dużym oporze ze strony jahwizmu zostało zaakceptowane w języku kultycznym i prorockim okresie powygnaniowego.⁵⁶ Słowo *gil* nie występuje bowiem ani u Jahwisty, ani Elohisty, ani w Księdze Powtórzonego Prawa i w Kodeksie Kapłańskim. Z drugiej jednak strony słowo *šimhah* — zdaniem P. Humberta również pochodzenia pogańskiego — występuje w Pwt i w tradycji kapłańskiej.⁵⁷ P. Humbert usiłuje tłumaczyć tę trudność różnym stopniem przejawów zewnętrznych uczucia *gil* i *šimhah*. Zdaniem jego *gil* był paroksyzmem *šimhah* (por. Oz 9,1), miał charakter bardziej pogański a więc nie został przyjęty do słownictwa Pwt i tradycji kapłańskiej.⁵⁸ Paralele biblijne (np. Iz 9,2; 16,10; Oz 9,1; 10,5) w stosunku do opisów kananejskich miały by potwierdzać ten pogański charakter terminu *gil*.

W odpowiedzi trzeba zaznaczyć, że chociaż wiele tekstów biblijnych zdaje się wskazywać na to, że uczucie *gil* jest bardziej intensywne od uczucia *šimhah* a czasem nawet stanowi jego apogeum (por. Ps 43,4; Hi 3,22), to jednak można wskazać również teksty w których *gil* i *šimhah* występują względem siebie w stosunku przeciwstawnym (por. Ps 97,1 i Ps 97,8; Prz 23,24 i Prz 23,25; Iz 9,2a i Iz 9,2b). Nawet tekst Oz 9,1 budzi w tym względzie kontrowersje, jeśli weźmie się pod uwagę lekcję LXX-y: *me chaire — medé eufrainu*. A zatem opinia P. Humberta jakoby *gil* był bardziej pogański od *šimhah* na zasadzie różnego stopnia uczucia nie wytrzymuje krytyki.

Pomijając problemy natury etymologicznej trzeba stwierdzić, że *gil* występuje w Biblii najczęściej w związku z kultem Jahwe, z Jego czynami i przymiotami. Główną przyczyną radości jest najczęściej sam Bóg

⁵⁴ Por. F. Crüsemann, *Studien zur Formgeschichte von Hymnus und Danklied in Israel*, Neukirchen 1969, s. 50-55 (WMANT 32).

⁵⁵ Por. F. F. Hvidberg, *Weeping and laughter in the Old Testament*, København 1962, s. 147-149.

⁵⁶ Por. P. Humbert, art. cyt., s. 139-145.

⁵⁷ Trudno przypisać by w stosunku do dwóch znaczeniowo zbliżonych słów autorzy Pwt i P zastosowali różne kryteria religijne.

⁵⁸ „Aussi bien, et comme l'illustrent Os. 9, 1; 10, 5, c'est-à-dire les deux premières attestations de *gil* dans l'Ancien Testament, ce terme avait-il aux yeux d'un yahviste conscient et intransigeant tel qu'Osée une saveur ouvertment et dangereusement païenne: d'après Os. 9, 1 le *gil* est le paroxysme de la *šimhah*...et constitue un trait caractéristique des cultes agraires d'automne en Canaan" — P. Humbert, art. cyt. s. 140.

(Iz 29,19; 41,16; 61,10; Za 10,7; Jl 2,23); następnie pomoc Jahwe (Iz 25,9; Ha 3,18), Jego łaska (Iz 66,10; Jl 1,16), sąd (Ps 48,12) i objawienie się Jego wspaniałości (Iz 35,1).

Godnym uwagi jest fakt, że gil i jego pochodne w przeciwieństwie do *śamah* nie występuje nigdy w kontekście ofiar i dorocznych świąt izraelskich. Termin gil znalazł natomiast szerokie zastosowanie w tekstach mesjańskich i eschatologicznych. I tak np. u Za 9,9 jest mowa o przybyciu wśród radości (gjl) Króla mesjańskiego. Podobnie u Iz 65,18-19 w chwili pełnego zbawienia me miejsce radość (gjl por. Iz 25,9).⁵⁹

W Psalterzu gil zdaje się odgrywać doniosłą rolę. Świadczyć o tym może nie tylko stosunkowo wielka częstotliwość zastosowania tego terminu, ale również jego religijny i kultowy charakter. Jedyne w trzech tekstach psalmów (Ps 13,5; 51,10; 65,13) gil ma znaczenie przenośne. Podobnie jak termin *śimhah*, gil występuje we wszystkich gatunkach psalmów: poza hymnami w psalmach dziękczynnych,⁶⁰ w psalmach królewskich,⁶¹ dydaktycznych⁶² i lamentacyjnych.⁶³ Termin gil znalazł zatem swobodny przystęp do liryki sakralnej Izraela różnych epok (por. jeszcze 1 Krn 16,31) i utrzymał się aż do psalmów najmłodszych jak np. Ps. 118. Prawdopodobnie wpłynął na to duchowy wydźwięk tego słowa. Nawet w skardze jednostki gdzie ukazana jest przewrotna radość wrogów (por. Ps 13,5), ostateczną racją, punktem odniesienia jest Bóg. Jahwe jest tym, który ratuje z wszelkiego ucisku, stąd płynie radość i wesele (Ps 31,8; 35,9; 51,10). Podobnie np. w Ps 65,13 radość stepowych pastwisk i pagórków jest też niczym innym jak duchowo — religijną radością psalmisty (por. Ps 96,11; 97,1).

Septuaginta tłumaczy czasownik gil najczęściej za pomocą *agalliáomaj*,⁶⁴ rzadziej przez *chairein*⁶⁵ i *eufraino*.⁶⁶ Bezokolicznik *agalliáomaj* znaczy tyle co: „ucieszyć się niezmiernie”, „rozradować”.⁶⁷ W Psalterzu odpowiednikiem gil jest tylko *agalliáomai* i jego pochodne. W połączeniach zaś czasowników *śamah* gil, pierwszy z nich tłumaczony jest przez *eufraino* (i jego pochodne), drugi przez *agalliáomai* (i jego pochodne). W Ps 42,4 w wersji LXX-y występuje jeden termin określający radość: *eufrainonta*; w TM Ps 43,4 są użyte dwa terminy — *śimhath* i *gili*.

Wulgata tłumaczy gil słowem łacińskim *exultare*.⁶⁸ W Qumran termin gil występuje co najmniej 6 razy w formie czasownika i dwa razy jako rzeczownik.⁶⁹

⁵⁹ Por. jeszcze Za 10, 7; Iz 29, 19; 35, 1-2; 49, 13; 61, 10; So 3, 17; Jl 2, 21.

⁶⁰ Ps 9, 15; 16, 9; 32, 11; 65, 13; 118, 24.

⁶¹ Ps 2, 11; 21, 2; 45, 16; 89, 17.

⁶² Ps 14, 7; 53, 7.

⁶³ Ps 13, 13, 5-6; 31, 8; 35, 9; 43, 4; 51, 10.

⁶⁴ Względnie *agalliasthai*, *agalliasis*, *agalliamai*; razem 27 razy. Por. R. Bultmann, *agalliaomai*, art. cyt., s. 19.

⁶⁵ Ewentualnie *chara* lub *sygchairo*; ogółem 10 razy. Por. H. Conzelmann, art. cyt., s. 352.

⁶⁶ Względnie *eufrosyne* (5 razy). Por. R. Bultmann, *eufraino*, *eufrosyne*, art. cyt. s. 770-771.

⁶⁷ Por. Z. Abramowiczówna, dz. cyt., I, s. 5.

⁶⁸ W TM Ps 89, 17 występuje raz jeden pierwiastek *gjl* (*bešimka jęgilún kol-hajjóm úbesidqatheka jarúmú*); Wulgata zaś podaje: „et in nomine exultabunt tota die et iustitia tua exultabuntabuntur” (wg Vlg Ps 88, 17).

⁶⁹ E. Lohse (wyd.), dz. cyt., s. 210. Por. J. Bergman — H. Ringgren — Ch. Barth, art. cyt. s. 1014.

Odnosnie do terminu *gil* nasuwają się następujące wnioski: Oznacza on radość i jej przejawy, co potwierdza etymologia i słowa paralelne wyrażające stan ludzkiego szczęścia i wesela. Nie ma podstaw do twierdzenia, jak to czynią niektórzy uczeni, że pierwiastek ten wywodzi się ze świata pogańskiego. W Starym Testamencie *gil* występuje w tekstach, w których jest mowa o kulcie Jahwe, Jego czynach i przymiotach. Niejednokrotnie pierwiastek *gil* wyraża radość mesjańską i eschatologiczną. W nielicznych tylko miejscach *gil* określa radość niewłaściwą a nawet przewrotną. W Psalmach *gil* występując w różnych gatunkach literackich oznacza radość duchowo-religijną.

Reasumując to o czym była mowa na temat podstawowych terminów radości, trzeba stwierdzić, że terminami tymi są *šamah* i *gil*. Oba terminy mają charakter religijny i zarazem duchowy. Występują najczęściej w kulcie oraz w izraelskich świątach. Przejawiają się często na zewnątrz w sposób głośny a nawet krzykliwy. Nie ma podstaw do twierdzenia, by wywodziły się ze świata pogańskiego. Radość ta (*šamah*, *gil*) — poza nielicznymi wyjątkami — jest radością pozytywną. Głównym jej źródłem jest Bóg — Jahwe, Jego czyny i przymioty.

II. TERMINY UZUPEŁNIAJĄCE

Oprócz terminów podstawowych (*šamah*, *gil*) oddających w sposób bezpośredni ideę radości, w Starym Testamencie występują inne terminy, które tę radość wyrażają w stopniu mniej doskonałym. Są nimi: *ranan*, *calaz*, *calas*, *calas*, *šūs* (*šís*), *pasah*, *ruac* i *halal pi*.

1. *ranan*

Hebrajski pierwiastek słowny *rnn* ma swój odpowiednik w ugaryckim *rnn* — krzyżeć, wydawać radosne okrzyki — i arabskim *rnn*: krzyżeć, wołać, brzęczeć.⁷⁰ Natomiast niepewny jest związek z akkadyjskim *erni/ettu*.⁷¹ Świadcstwo palmyreńskie zdaje się wskazywać na znaczenie: dźwięczeć. Judeo-aramejska forma *pa^cel* czasownika *ranan* ma znaczenie — cieszyć się, radować. W języku hebrajskim pobiblijnym czasownik *ranan* w formie *Pi*. przyjmuje nieco inne znaczenie: sarkać, mruzczyć, szemrać.⁷²

Pierwiastek *rnn* występuje w Biblii około 93 razy,⁷³ w formie czasownikowej 53 razy i rzeczownikowej 40 razy. Czasownik przybiera cztery formy: *Qal* (20 razy), *Pi*. (27 razy), *Pu*. (jeden raz — Iz 16,10) i *Hi*. (5 razy). Oprócz czasownika występują rzeczowniki: *rinnah* (34 razy), *renanah* (4 razy), *ron* (Ps 32,7), *renanim* — strusie (Hi 39,13), *rinnah* — imię własne (1 Krn 4,20). Trudno ustalić czas powstania tekstów, w których pierwiastek *rnn* znalazł swe zastosowanie. Teksty te pochodzą z

⁷⁰ Por. W. Gesenius — F. Buhl, dz. cyt., s. 779; B. M. Belkin, dz. cyt., s. 324.

⁷¹ Por. R. Ficker, *rnn jubeln*, THAT II, s. 782.

⁷² Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 895.

⁷³ W Ps 32, 7 lekcja *ranne* jest niepewna. Poza tym pierwiastek *lwn* (sarkać, mruzczyć) występujący w Biblii 16 razy, zdaniem niektórych autorów ma związek z *rnn*, a nawet od niego pochodzi. Por. W. Gesenius, dz. cyt., 406. Wlicza się tu także tekst Hi 39, 23 — *firneh* — forma uboczna pierwiastka słownego *rnh* (dźwięczeć). Por. G. Lisowsky, dz. cyt., s. 1340.

różnych okresów historii Izraela; rnn spotykamy nie tylko w tradycjach starszych — sprzed niewoli (np. Pwt 9,24; Iz 26,19; 35,2), ale także młodszych — powygnaniowych (np. Za 2,14; Hi 38,7; Iz 61,7). Czasownik rann występuje najczęściej w Psalterzu (23 razy) i u proroka Izajasza (14 razy). Podobnie rzeczownik rinnah, aż 15 razy występuje w Psalmach i dziewięćkrotnie w Księdze Izajasza (w tym 7 razy u Deuteroizajasza). Stcsunkowo duża częstotliwość pierwiastka rnn ma miejsce w działach Kronik (7 razy), w Księdze Hioba (6 razy) i Przysłów (4 razy); nieco mniej u proroka Jeremiasza (3 razy) i Sofoniasza (2 razy). Najmniej — po jednym razie — rnn występuje w Księdze Kapłańskiej, Powtórzonego Prawa, w Lamentacjach oraz u proroka Zachariasza. Ogólnie trzeba stwierdzić, że pierwiastek rnn mimo dość licznego zastosowania w Starym Testamencie, znalazł dostęp jedynie do 13-stu Ksiąg. Zastosowanie tego pierwiastka w Biblii jest więc nierównomierne i wydaje się wzrastać w tekstach z czasów po niewoli.⁷⁴ Ta ostanía uwaga jest jednak natury ogólnej i ma chyba rację R. Ficker, który twierdzi, iż nie da się historycznie ukazać rozwoju znaczenia rnn.⁷⁵

Inna trudność — to problem właściwej klasyfikacji tekstów. Już z pobieżnej analizy wynika, że rnn występuje przeważnie w kontekście religijnym; tylko niektóre lekcje budzą większe wątpliwości.⁷⁶ Pomocna byłaby tu szczegółowa egzegeza poszczególnych tekstów, w których pierwiastek rnn znalazł swe zastosowanie.

Pod względem znaczenia filologicznego pierwiastek rnn w Biblii nie jest jednoznacznie określony. Opracowania słownikowe podają, że rnn oznacza przede wszystkim głośne, radosne wołanie. W formie 9al pierwiastek ten może znaczyć również żalosne płkanie (Lm 2,19) i głośne lamentowanie (Iz 61,7). Podobnie rzeczownik rinnah ma dwa podstawowe znaczenia: krzyk radości i smutku.⁷⁷ Tylko w nielicznych miejscach rnn zdaje się oznaczać preraźliwy krzyk bez wyraźnych uczuć radosnych czy też smutnych (por. Prz 1,20; 8,3). Można więc przyjąć, że rnn jest terminem dźwiękonaśladowczym i wyraża w pewnych okolicznościach radosną pochwałę, w innych głośne uskarżanie się.⁷⁸ Należy jednak przy tym zaznaczyć, że rnn oznacza nie tylko głośne, nieartykułowane krzyki; w Prz 1,20 rnn określaný jest jako zachęcające i nawołujące (w. 21) wołanie mądrości. Potwierdzeniem tego, że rnn znaczy krzyk, wołanie, podniesiony głos czy też „śpiewny sposób mówienia”⁷⁹ są paralele użytych słów i wyrażen: shl — rzeć, wydawać okrzyki radosne (Iz 12,6; 54,1; Jr 31,7); rw^c Hi. — głośno krzyczeć (Iz 44,23; So 3,14; Hi 38,7); nś' qol — podnosić głos (Iz 52,8); swh — krzyczeć z radości (I z42,11); mh' kaf — klaskać w dłonie (Ps 98,8); šjr — śpiewać (Ps 59,17) i zmr Pi. — grać (Ps 71,23). To iż pierwiastek rnn w wielu tekstach ma wydźwięk radosny świadczą również paralele słów oznaczających radość. Są nimi: gjl — ra-

⁷⁴ Pierwiastek rnn bardzo rzadko występuje w Pięcioksięgu (tylko w Kpl 9, 24 i Pwt 32, 43); brak zupełny u proroka Daniela i Ezechiela.

⁷⁵ „... ist es nicht möglich, eine bedeutungsgeschichtliche Entwicklung der Vokabel rnn aufzuzeigen”. R. Ficker, art. cyt., s. 784.

⁷⁶ Są to: Iz 16, 10; Jr 51, 48; Hi 29, 13; Prz 1, 20; 8, 3; 29, 6.

⁷⁷ Chodzi tu o głośną skargę lub modlitwne wołanie; por. 1 Krn 8, 28; Iz 43, 14; Jr 7, 16; 11, 14; 14, 12; Ps 17, 1; 30, 6; 61, 2; 83, 3; 106, 44; 119 169; 142, 7; 1 Krn 22, 36.

⁷⁸ „It has been suggested that the word is onomatopetic and is a type of „ringing cry”. This cry can be either an expression of praise or a loud complaint of some sort” — N. E. Wagner, *rinnah in the Psalter*, VT 10(1960), s. 435.

⁷⁹ Por. R. Ficker, art. cyt., s. 782-783.

dować się (Iz 16,10; 35,2; 49,13), śmh — cieszyć się (So 3,14; Za 2,14; Prz 29,6), clz — radować się (So 3,14; Ps 96,12; 149,5), cls — ucieszyć się (Ps 5,12), śws — cieszyć się (Ps 105,43) i psh — rozweselić się (Ps 98,4).

W zależności od kontekstu rinnah przybiera różne formy. Zewnętrznym przejawem tej radości jest między innymi śpiew (Iz 35,10), muzyka (Ps 98,4), podskoki (Iz 35,2) i okrzyki uwielbienia (2 Krn 20,22). Czasami rinnah jest tak intensywna, że przybiera postać wielkiego uniesienia (So 3,17) a nawet szału (Iz 14,7). Intensywny i zarazem impulsywny charakter rnn uwidacznia się również w błaganiach i modlitwie (1 Krl 8,28; Jr 11,14), w płaczu (Ps 30,6), w krzyku bolesnym (Iz 43,14) oraz w usilnej prośbie (Jr 14,12). Przy czym rinnah nie ogranicza się do jednego miejsca czy też środowiska. Okrzyki (radości albo smutku) słyszy się nad Babilonem (Jr 51,48), w bramach miasta (Prz 8,3) na placach (Prz 1,20), blisko morza (Iz 42,11). Nawet na łożach biesiadnych ten krzyk (rnn) się rozlega (Ps 149,5).

Niektórzy uczeni dowodzą, że teksty Iz 12,6; 54,1; So 3,14 i Za 2,14 — w których występuje pierwiastek rnn — są fragmentami tzw. „imperatywnych hymnów”.⁸⁰ Hymny te miałyby trzy charakterystyczne cechy: tryb rozkazujący (2-ga osoba liczby poj. rodzaju żeńskiego), partykuła — ki — wprowadzająca uzasadnienie, oraz topika wskazująca na kult płodności. F. Crüsemann twierdzi, że wzmiankowane powyżej teksty prorockie są „rodzajem wyroczni płodności” i zastosowana terminologia wywodzi się z agrarnego kultu Kanaanu.⁸¹ Hipoteza F. Crüsemanna ma dozę prawdopodobieństwa; nie da się wykluczyć związku rnn z kultem płodności. Należy jednak podkreślić, że rnn występuje w różnego typu tekstach, nie tylko w pieśniach Ksiąg prorockich. Nie można więc jednoznacznie orzec, iż rnn pierwotnie był zakorzniony wyłącznie k kulcie pogańskim. Autorzy biblijni odnosili się z wielką rezerwą do obcych rytów i związanego z nimi słownictwa (por. Pwt 12,29-31; 18,9-14). W tych warunkach ewentualna akomodacja słów musiała następować bardzo powoli i dotyczyć głównie świeckich dziedzin życia. Tymczasem w Biblii rnn i jego pochodne występują najczęściej w kulcie i religijnych świątach. Radość ta ma miejsce najpierw w różnego rodzaju modlitwach; uwielbienia (Iz 12,6; 42,11; 44,23), dziękczynienia (Ps 32,7; 67,5) i prośby (Ps 5,12; 20,6; 109,28). Przy czym do chwały i uwielbienia są wzywane nieraz określone kręgi przyrody: drzewa leśne (1 Krn 16,33), góry (Iz 49,13) i rzeki (Ps 89,13). Nawet niebios (Ps 44,23), gwiazdy poranne (Hi 38,7) i ziemia (Ps 98,4) wraz z miastami (Prz 11,10) są podmiotem radości. Następnie rinnah występuje w wielu okolicznościach i zdarzeniach życia wspólnotowego: podczas wyprowadzenia ludu z niewoli (Ps 105,43), wstępowania do świątyni w świątecznym orszaku (Ps 42,5), podczas poświęcenia świątyni (Ps 132,9) i składania ofiar (Kpł 9,24; Ps 107,22). Termin rnn zachodzi również w tekstach mesjańskich i eschatologicznych (So 3,17; Iz 35,10; 48,20; 51,11; 55,12). Najczęściej jednak rnn występuje tam gdzie ma miejsce wezwanie do głoszenia chwały Bożej.⁸² Wezwanie to ma nieje-

⁸⁰ Por. R. Ficker, art. cyt., s. 735.

⁸¹ Por. F. Crüsemann, art. cyt., 19-80; C. Westermann, *Das Loben Gottes in den Psalmen*, Göttingen 1968³, s. 99.

⁸² Wezwanie to jawi się w imperatywie (np. Iz 44, 23; 49, 13; 54, 1; Jr 31, 7; So 3, 14; Za 2, 14; Pi.: Iz 26, 19; 52, 9; Ps 33, 1; 98, 4; Hi.: Ps 32, 11; 81, 2) i iussiwie (Iz 42, 11; Ps 35, 27; Pi.: Ps 5, 12; 67, 5; 71, 23).

dnokrotnie formę rozszerzoną poprzez partykułę *ki* wprowadzającą uzasadnienie: „Zabrzmiście radosnym (*rnn*) śpiewaniem wszystkie ruiny Jeruzalem, bo Jahwe pocieszył lud, odkupił Jeruzalem” (Iz 52,9).⁸³

Wszystkie wyżej wskazane przykłady potwierdzają kultowy, religijny charakter terminu *rnn*. Jeśli nawet *rnn* występuje w tekście na pozór świeckim, to kontekst jednak wskazuje, że termin ten odnosi się do Boga. Nawet w elegii traktującej o Moabitach (Iz 16,10), gdzie jest mowa o ustanowieniu radosnych okrzyków w sadach i winnicach Moabu, słowo *ranan* odnosi się do Boga. Jahwe jest tym, który wydaje wyrok przeciw Moabitom (por Iz 16,13-14) zamieniając ich przewrotną radość w płacz i krzyk żałobny (Iz 16,9).

W Psalmach *ranan* występuje często w lamentacjach⁸⁴ i hymnach; nieco rzadziej w pozostałych gatunkach literackich: w psalmach dziękczynnych,⁸⁵ dydaktycznych⁸⁶ i królewskich (Ps 20,6; 89,13; 132,9.16). W zależności od kontekstu treściowego i formy gramatycznej *ranan* przyjmuje w Psalterzu różne odcienie znaczeniowe. I tak jako czasownik w formie *qał* oznacza radosny krzyk: „A sprzyjający mej sprawie niech wykrzykują z radością (*jaronnû*) i mówią zawsze: Jahwe jest wielki, on chce pomysłności swojego sługi” (Ps 35,27). W formie *Pi*. (np. Ps 59,17; 63,8; 132,9) i *Hi*. (Ps 32,11; 65,9; 81,2) *ranan* jest również terminem wyrażającym radość. Ze względu jednak na kontekst, w którym występuje *rnn*, pierwiastek ten oznacza coś więcej niż wyrażenie chwały czy radości. W niektórych tekstach *rnn* jest znakiem uniwersalności (Ps 67,5; 98,4; 145,7); określa zarówno wiarę jednostki (Ps 51,16; 71,23; 92,5) jak też całej wspólnoty (Ps 20,6; 90,14; 95,1). Różne odcienie znaczeniowe jawią się zwłaszcza podczas analizy tekstów, w których występują *rinnah*, *renanah* i *ron*. W Ps 107,22 („Złożmy dziękczynne ofiary, opowiadajmy Jego dzieła radosnym krzykiem”) słowo *berinnah* znaczy więcej niż radość; wyraża „coś przypominającego ofiarę”.⁸⁷ W opisie ludzi, których Jahwe oswoił (Ps 105,43) i wyprowadził z radością, możliwe jest, że *rinnah* wskazuje na naturę oswojonego. Sens i znaczenie *rinnah* zmienia się także w zależności od budowy gramatycznej tego rzeczownika. W sześciu tekstach (Ps 17,1; 61,2; 88,3; 106,44; 119,169; 142,7) *rinnah* posiada sufix i wyraża głośną skargę i smutek. W kilku tekstach *rinnah* przybiera formę *rinnati*. Ten ostatni rzeczownik występuje najczęściej w lamentacjach odnosząc się do modlitwy.⁸⁸ Inne rzeczowniki — *renanah* i *ron* — rozszerzają niejako zakres pojęcia radość. W Ps 100,2 słowo *renanah* będąc w paraleli z *simhah* potęguje uczucie radości. W Ps 63,6 wyrażenie *renanôt* określa sposób wychwalania Jahwe. Natomiast w Ps 32,7 forma *ranê* jest swego rodzaju kultycznym okrzykiem, poprzez który psalmista wyraża radość z ocalenia i darów, które stały jego udziałem za sprawą Jahwe (w. 3-5).

⁸³ Podobna konstrukcja jest w Pwt 32, 43; Iz 12, 6; 44, 23; 49, 13; 54, 1; Za 2, 14.

⁸⁴ Por Ps 5, 12; 17, 1; 35, 27; 42, 5. 7; 51, 18; 59, 17; 61, 2; 63, 8; 71, 23; 83, 3; 90, 14; 106, 44; 126, 2. 5. 6; 142, 7.

⁸⁵ W Ps 30, 6; 32, 7. 11; 65, 9; 67, 5; 92, 5; 107, 22; 118, 15.

⁸⁶ W Ps 81, 2; 95, 1; 105, 43; 119, 169.

⁸⁷ „Since these lines are clearly parallel, the last word must mean something more than merely, „with joy”. It must express something comparable to a sacrifice. This is clearly confession of faith. The credal recitation of YHMH's deeds is parallel to the sacrifice, and no doubt an integral part of the ceremony” — N. E. Wagner, art. cyt., s. 438.

W Septuagincie nie ma jednolitego odpowiednika rnn. Zazwyczaj pierwiastek ten tłumaczy się słowami: eufrainein i agalliaomai.⁸⁹

W Psalmach równoznacznikiem rnn jest prawie wyłącznie czasownik agalliaomai. Połączenia smh — rnn LXX oddaje tu słowami eufraimesthai — agalliaomai (por. Ps 35,27; 67,5; 90,14). U Deuteroizajasza w wersji LXX-y odpowiednikiem rnn jest eufraino.

Wulgata tłumaczy termin rnn słowami: exultatio, laudatio, laus, laetitia, depraeatio, oratio, preces.

W tekstach qumrańskich rnn występuje w formie czasownika ranan (1 QS 10,14.17; 1 QM 14,2.6; 1 QsB 2,25) i rzeczownika rnh (1 QM 4,4; 12,13.15; 19,7; QH 11,5.14.26); w obu przypadkach istotne znaczenie słowa nie ulega zmianie.

Wyciągając wnioski z rozważań nad terminem ranan trzeba stwierdzić: Etymologia pierwiastka słownego rnn wskazuje na głośne formy mowy ludzkiej, z krzykiem włącznie. Występując często w Biblii rnn ma dwa znaczenia: okrzyki radości i smutku. Pierwiastek rnn ma charakter religijny, szczególnie w Psalterzu, gdzie przyjmuje różne odcienie znaczeniowe. W formie rzeczownikowej z sufixem występuje w kontekście modlitwy błagalnej, szczególnie w lamentacjach. W większości przypadków rnn oznacza radość przeżywaną w sposób spontaniczny i ekspresyjny.

2. calaz calas calas

Terminy calaz, calas i calas pochodzą przypuszczalnie od jednego źródłosłowu i oznaczają: radować się, cieszyć się, triumfować.⁹⁰ Mają one swój odpowiednik w arabskim calaša („smakować”, „rozkoszować”, „delektować się”) i akkadyjskim elesu („być radosnym”).⁹¹

Pierwiastek clz występuje w Biblii w dwojakiej formie: czasownikowej (16 razy) i przymiotnikowej (8 razy).⁹² Jako czasownik występuje tylko w formie qal i oznacza: „radować się”, „ciszyć się”. W Starym Testamencie calaz znalazł zastosowanie tylko w tekstach poetyckich, z największą częstotliwością w Psalmach.⁹³ Podmiotem tej radości są ludzie występni⁹⁴ oraz sprawiedliwi,⁹⁵ którzy w poszczególnych przypadkach występują w roli jednostki (np. Ha 3,18), grupy społeczno-religijnej (Ps 149,5) czy też całego narodu (So 3,14). Wyjątkowo podmiotem radości jest sam Bóg (Ps 60,8; 108,8), stworzona przez Niego natura (Ps 96,12) a także wewnętrzne organy człowieka (Prz 23,16).

W formie przymiotnikowej (calez, caliz) pierwiastek clz występuje jedynie u Izajasza i Sofoniasza.⁹⁶ Przybiera tam w zależności od kontekstu

⁸⁹ Por. N. E. Wagner, art. cyt., s. 339-440.

⁸⁹ Inne równoznaczniki pierwiastka rnn w LXX to: terpein (cieszyć się, radować), déomai (prosić), eulógemai (wysławiać), hymnein (sławić, rozbrzmiewać), aksiun (żądać) itp.

⁹⁰ Por. W. Gesenius — F. Buhl, dz. cyt., s. 614-617; słowniki filologiczne podają, że spółgłoska hebrajska zajin jest spokrewniona ze spółgłoską samek i sadé.

⁹¹ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 707. 709. 710; M. A m m e r m a n n, dz. cyt., s. 12.

⁹² Niektórzy autorzy proponują zmianą lekcji u Jr 11, 15 (ta'alozí) i Jr 51, 39 (ja'alozú). W ten sposób liczba form czasownikowych zmniejszyłaby się do 14-stu. Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 707; G. L i s o w s k y, dz. cyt., s. 1070.

⁹³ W różnych konstrukcjach gramatycznych — ogółem 7 razy.

⁹⁴ Por. 2 Sm 1, 20; Jr 11, 15; 45, 17; 50, 11; 51, 39; Ps 94, 3.

⁹⁵ Por. Ha 3, 18; So 3, 14; Ps 28, 7; 68, 5; 149, 5.

kilka znaczeń: wesoły, swawolny, rozhukany, zuchwały, hałaśliwy, zarozumiały. Przymiotnik caliz w znaczeniu „radosny”, „wesoły” występuje tylko w Iz 23,7, obok innego słowa wyrażającego radość (śús). W pozostałych tekstach radość ta ma charakter negatywny; przesadna wesołość (Iz 13,3), tełanka (Iz 22,2), wrzaskliwość (So 2,15) a nawet pycha (So 3,11).⁹⁷

Pierwiastek słowny clz, w zależności od kontekstu w którym występuje, ma dwojakie znaczenie: świeckie⁹⁸ i religijne.⁹⁹ W znaczeniu religijnym clz zdaje się mieć związek z kultem. Występuje bowiem w kontekście ofiar (Jr 11,15), świątyni (Ps 60,8; 108,8), śpiewów liturgicznych i modlitwy (Ps 28,7; 68,5; 96,12).

Synonimami clz są: śmh (1 Sm 1,20; Jr 50,11; So 3,14), rnn (So 3,14; Ps 96,12; 149,5), gjl (Ha 3,18), rwc (So 3,14), zmr i šjr (Ps 68,5). Typowym przykładem nagromadzenia synonimów radości jest tekst So 3,14: „Wesel się (rnn) córko Syjonu, wykrzykuj głośno (rwc) Izraelu, raduj się (śmh) i wesel się (clz) z całego serca córko Jeruzalem”. Synonimy te wskazują, że radość (clz) wyraża się zarówno w sposób zewnętrzny, jak też przeżywana jest w sposób duchowy, wewnętrzny.

W Psalmach pierwiastek clz poza hymnami znalazł swe zastosowanie w lamentacjach (Ps 28,7; 60,8; 94,3; 108,8) i w psalmie dziękczynnym (Ps 68,5).

Septuaginta termin calaz tłumaczy najczęściej poprzez agalliáomai,¹⁰⁰ Wulgata przez exultare.¹⁰¹

Tak więc termin calaz określa radość, zwłaszcza religijną, która niejednokrotnie przejawia się w sposób zewnętrzny w formie głośnej modlitwy, słów i gestów. Termin ten występuje często w Psalterzu i odnosi się do Boga. W niektórych tekstach termin calaz ma charakter pejoratywny; ludzie występni, w sposób przewrotny, radują się i cieszą.

Następny termin wyrażający radość — calas — występuje w Starym Testamencie tylko trzykrotnie (Hi 20,18; 39,13; Prz 7,18), za każdym razem w innej koniugacji (qal, ni. i hitp.). Podobnie jak calaz znaczy on tyle co: „radować się”, „cieszyć się”. W Hi 20,18 czasownik calas odnosi się do bezbożnego (por. Hi 20,5), który nie jest w stanie cieszyć się autentycznie z nieprawnie zdobytych dóbr. Kontrowersyjny tekst Hi 39,13 — jeśli chodzi o ustalenie lekcji pierwotnej — zawiera myśl o „radosnym” poruszaniu skrzydłami strusia, wskazując tym samym na zewnętrzny przejaw radości (clz). W Prz 7,18 termin calas oznacza radość zmysłową. Z bliższego kontekstu wynika że jest ona radością grzeszną i zdradliwą (por. Hi 7,19-21). Na podstawie powyższych danych trudno jest określić naturę, znaczenie itp. pierwiastka clz, tym bardziej, że Septuaginta i Wulgata zawierają lekcje częściowo rozbieżne.

⁹⁶ Jeden raz w formie calez (Iz 5, 14) i siedem razy w formie caliz (Iz 13, 3; 22, 2; 23, 7; 24, 8; 32, 13; So 2, 15; 3, 11).

⁹⁷ Por. M. Ammermann, dz. cyt., s. 13.

⁹⁸ Np. 2 Sm 1, 20; Jr 51, 39; Iz 5, 14.

⁹⁹ Np. Jr 11, 15; Ps 28, 7; 60, 8.

¹⁰⁰ Por. LXX 2 Sm 1, 20; Ha 3, 18; Ps 60, 8; 68, 5; inne synonimy: katatérpo — bardzo się cieszyć (por. LXX So 3, 14), paidzo — dziecinnie postępować, bawić się (LXX Jr 15, 17), kauchaomai — chwalić, chwalić się (LXX Ps 94, 3; 149, 5).

¹⁰¹ Por. So 3, 14; Ps 68, 5; 149, 5; Prz 23, 16 (wg Vg); inne odpowiedniki: laetare (Vg 2 Sm 1, 20; Ps 60, 8), gaudere (Vg Ha 3, 18; Ps 118, 8). Wulgata podobnie jak Septuaginta zmienia niektóre lekcje (por. TM Ps 28, 7; Iz 5, 14; i LXX, Vg Ps 28, 7; Iz 5, 14).

Trzeci w kolejności termin — *calas* — w porównaniu do poprzedniego (*calas*), znalazł w Biblii nieco szersze zastosowanie. Występuje w ośmiu tekstach Starego Testamentu, w tym cztery razy w Psalterzu.¹⁰² Pierwiastek *cls* zachodzi tylko w formie *gal*; podobnie jak pokrewny mu *clz* i *cls* oznacza radość i jej przejawy. Jest to radość przede wszystkim wewnętrzna, znajduje swój szczególny wyraz podczas modlitwy (1 Sm 2,1). Paralele takich czasowników jak *ranan* (por. Ps. 5,12; Prz 11,10), *śamah* (1 Sm 2,1; Ps 9,3; 68,4), *zamar* (Ps 9,3) i *śús* (Ps 68,4) dowodzą, że radość ta ma również charakter zewnętrzny. Wyraża się poprzez okrzyki i radosne wołania. Termin *calas* w większości przypadków występuje w kontekście religijnym, jedynie w Prz 11,10; 28,12 ze względu na sentencyjną wymowę kontekstu przybiera zabarwienie świeckie. Podmiotem radości jest zazwyczaj człowiek, bądź to jako jednostka (1 Sm 2,1; Ps 9,3), bądź też grupa społeczna czy religijna np. *saddiřim* (sprawiedliwi — Ps 68,4; Prz 11,10; 28,12).¹⁰³ W Ps 25,2 podmiotem *cls* są wrogowie, którzy w sposób przewrotny cieszą się z nieszczęścia pokrzywdzonego. Najczęstszym przedmiotem *cls* jest Bóg Jahwe, jako Wybawiciel (1 Sm 2,1), Najwyższy (Ps 9,3), Opiekun (Ps 5,12), godzien ufności (Ps 25,2) i uwielbienia (1 Krn 16,32). Niekiedy przedmiotem radości jest ziemski dobrobyt i pomyślność sprawiedliwych (Prz 11,10 por. Prz 28,12). W Ps 68,4 występują aż cztery słowa wyrażające radość: „A sprawiedliwi radują się (*śmh*) i cieszą (*cls*) przed Bogiem i weselą się (*śiś*) radośnie (*śmh* — forma rzecz.)”. Takie nagromadzenie synonimów radości, gdzie *cls* bezpośrednio określa stosunek „sprawiedliwych” do Boga *Elohim* (*jaalsũ lifnê elohim*), wskazywać może na punkt szczytowy przeżywanego uczucia szczęścia — jakim jest radość. Być może chodzi tu o ukazanie intensywności tego uczucia, a także o podkreślenie jego częstotliwości i trwałości.¹⁰⁴

Septuaginta termin *calas* tłumaczy różnymi słowami,¹⁰⁵ w dwóch tekstach (Ps 5,12; 68,4) przez *agalliãomai*. Wulgata tłumaczy zwykle przez *exultare*.¹⁰⁶

Ogólnie trzeba stwierdzić, że terminy *calaz*, *calas* i *calas* określają radość, zwłaszcza religijną, która niejednokrotnie przejawia się w sposób zewnętrzny poprzez głośną modlitwę, słowa i gesty. Terminy te występują stosunkowo często w Psalterzu i odnoszą się zazwyczaj do Boga.

3. *śús* (*śiś*)

Etymologia terminu *śús* („cieszyć się”) nie jest jeszcze w pełni znana. Zdaniem T. Nöldeke termin ten spokrewniony jest z arabskim *šaša* („głośno wabiący”).¹⁰⁷ E. König twierdzi, iż pierwotne znaczenie pierwiastka słownego *śwś* było — „skakać z radości”.¹⁰⁸ Nie występuje on w biblijnym języku aramejskim. Poważną trudność przedstawia semantologom ustale-

¹⁰² Por. 1 Sm 2, 1; 1 Krn 16, 32; Ps 5, 12; 9, 3; 25, 2; 68, 4; Prz 11, 10; 28, 12.

¹⁰³ W 1 Krn 16, 32 bezpośrednim przedmiotem radości jest przyroda, ściślej zaś pole i wszystko co do niego należy.

¹⁰⁴ Por. A. Wünsche, *Die Freude in den Schriften des Alten Bundes*, Weimar 1896, s. 10.

¹⁰⁵ LXX niejednokrotnie nadaje terminowi *calas* specyficzne znaczenie (lub też zupełnie zmienia lekcję). Np. w Ps 25, 2 termin *calas* tłumaczy przez *katagelão* (wyśmiewać, drwić).

¹⁰⁶ W Ps 5, 12 Wulgata tłumaczy *calas* przez „gloriare”.

¹⁰⁷ Por. W. Gesenius — F. Buhl, dz. cyt., s. 799.

¹⁰⁸ Por. M. Ammermann, dz. cyt., s. 13.

nie drugiej, pierwotnej spółgłoski rdzennej słowa; czy była to spółgłoska jôd (J) czy waw (w), czy też istniały dwa słowa śûs i śîs niezależnie od siebie. Niektórzy uczeni, szczególnie autorzy opracowań leksykograficznych uważają, że hebrajskie słowa z drugą spółgłoską rdzenną jôd należy podporządkować słowom ze spółgłoską rdzenną waw. Twierdzą oni, że pojawiająca się w środku słowa spółgłoska jôd to jedynie wynik określonych zjawisk gramatycznych (np. koniugacji hifil).¹⁰⁹ Ta opinia nie da się jednak utrzymać w świetle dowodów na istnienie w Biblii słów, w których spółgłoską rdzenną jest jôd.¹¹⁰ Dlatego też istnieje możliwość, że termin śîs jest niezależny w stosunku do terminu śûs i ma pierwotnie rdzenną drugą spółgłoskę jôd. Istnieje też możliwość, że któryś z wymienionych terminów jest bardziej pierwotny. Nie wdając się w szczegółowe rozważania natury semantycznej można hipotetycznie przyjąć, że są to słowa „współistniejące” tj. mające to samo znaczenie, chociaż różną formę. Zostaną więc one potraktowane razem, przyjmując tradycyjnie, że podstawową formą jest śûs.¹¹¹

Pierwiastek śwś (śjś) występuje w Biblii 66 razy; w formie czasownikowej 27 razy i rzeczownikowej 39 razy.

Czasownik śûs (śîs) występuje tylko w koniugacji qal i oznacza: „cieszyć się”, „weselić się”, „radować”. Łączy się dość często z innymi formami gramatycznymi.¹¹² Poszczególne teksty, w których występuje czasownik śûs (śîs) pochodzą z różnych okresów historii Izraela, z czasów przed wygnaniem (np. So 3,17) i po wygnaniu (np. Hi 3,22). Największą częstotliwość zastosowania tego czasownika ma miejsce u Proroków, szczególnie u Izajasza (9 razy) i w Psalmach (7 razy). Najrzadziej — tylko dwukrotnie — występuje w księgach historycznych (Pwt 28,63; 30,9).

Podmiotem śûs (śîs) jest przede wszystkim Bóg Jahwe. Ukazanie przejawów Bożej radości jest antropomorfizmem mogącym świadczyć o bliskim kontakcie Boga z człowiekiem. Bóg „cieszy się” swym stworzeniem (Iz 65,18) wyświadczając dobro człowiekowi (Pwt 28,63; 30,9). W czasach eschatologicznych będzie „cieszył się” nowym Jeruzalem (Iz 65,19 por. So 3,14.17) i „weselił” swoim ludem (Iz 65,18 por. Jr 32,41). Rzeczywistym jednak podmiotem śûs (śîs) jest człowiek, bądź to jako jednostka (Iz 61,10; Ps 35,9; 119,14.162), bądź też wspólnota.¹¹³ Wyjątkowo tylko podmiotem radości są określone kręgi przyrody (Iz 35,1; Ps 19,6). Tekst Hi 39,22 traktuje o radości zmarłych; w Lm 1,21; 4,21 mowa jest o niewłaściwej i krótkotrwałej radości wrogów. Przedmiotem śûs (śîs) człowieka są: Jerozolima (Iz 66, 10), Boże zbawienie (Jr 66,14; Ps 35,9; 40,17) i sprawiedliwość (Iz 61,10 por. Ps 68,4) oraz Prawo (Ps 119,14).

¹⁰⁹ „En réalité il y en a plus que ne l'admettent généralement les lexicographes, qui ont une tendance à donner comme j" w des racines pour lesquelles il y a doute ou même ignorance complète, faute d'indices suffisante” — cyt., P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Rome 1926 (przedruk 1965), s. 174; Por. B. Davidson, dz. cyt., s. 45-50.

¹¹⁰ Por. T. Lambdin, *Introduction to biblical Hebrew*, London 1978³, s. 148-150.

¹¹¹ Por. P. Joüon, dz. cyt., s. 174; L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 917; W. Gesenius — F. Buhl, dz. cyt., s. 799; G. Lisowsky, dz. cyt., s. 1366.

¹¹² Z przedrostkiem be (por. Iz 61, 10; 65, 19; Ps 35, 9; 40, 17; 70, 5; 119, 14) z cal (Pwt 28, 63; 30, 9; Iz 62, 5; Jr 32, 14; So 3, 17; Ps 119, 163), z partykułą ki (Lm 1, 21), z zaimkiem 'aser (Iz 65 18), z 1^e inf.constr. (Pwt 28, 63; Jr 32, 41; Ps 19, 6).

¹¹³ Grupa społeczno-religijna, cały naród itp.; por. Iz 66, 10.14; Ez 21, 15; Ps 68, 4; 70, 5; Hi 3, 22; Lm 1, 21.

Od hebrajskiego pierwiastka słownego śwś (śjś) wywodzą się również rzeczowniki: śaśôn i maśôs.

Rzeczownik śaśôn występuje w Starym Testamencie 22 razy (20 razy w st. abs. i 2 razy w st. constr.). Podobnie jak czasownik (śûś) łączy się niejednokrotnie z innymi formami gramatycznymi.¹¹⁴ Godnym uwagi jest fakt, że śaśôn występuje sześć razy w bliskim kontakcie tekstowym z omawianym rzeczownikiem śimhah.¹¹⁵ Wskazywałoby to na podobne znaczenie obu rzeczowników. Rzeczownik śaśôn podobnie jak rzeczownik śimhah zdaje się mieć charakter zewnętrzny i zarazem wokalny. Dowodem tego jest m.in. powtarzające się u Jeremiasza wyrażenie gôl śaśôn wəqôl śimhah (głos radości i głos wesela).¹¹⁶ Słowo śaśôn łączy się również z rzeczownikiem leb (serce) i określa w ten sposób radość wewnętrzną (Ps 119,111; Jr 15,16). W Ps 51,14 śaśôn odnosi się do rzeczownika ješac (ratunek, zbawienie). Zgodnie z Jr 31,13 wyrazem przeciwstawnym śaśôn jest 'ebel (smutek).

Kolejny rzeczownik, wywodzący się od pierwiastka śwś (śjś), maśôs występuje w Piśmie św. 17 razy. Oznacza on, podobnie jak śaśôn, radość i jej przejawy. Występuje przeważnie w konstrukcji gramatycznej w stanie zależnym (st. constr. — 13 razy) i sporadycznie tylko z innymi częściami mowy.¹¹⁷ Rzeczownik ten spotyka się najczęściej u proroków, szczególnie u proroka Izajasza (10 razy).¹¹⁸ Termin maśôs występuje kilkakrotnie w paralelizmie z innymi słowami wyrażającymi radość.¹¹⁹

Podmiotem maśôs jest przeważnie natura.¹²⁰ Rzadko jest nim sam człowiek (por. Iz 62,5). Przedmiotem teje radości w większości przypadków jest Jeruzolima, zwana także Miastem, Córą Jeruzalem, Górą świętą i Syjonem.¹²¹ W Iz 65,18 przedmiotem maśôs jest nowy lud Boży (por. Iz 65, 17,19).

Pierwiastek słowny śwś (śjś) znalazł liczne zastosowanie w Księdze Psalmów, łącznie w formie czasownikowej i rzeczownikowej 13 razy. Najczęściej występuje w lamentacjach i w psalmach dydaktycznych.¹²² Niemal we wszystkich tekstach radość ta ma charakter religijny i kultowy,¹²³ jest pozytywna a termin śûś (śis) nie oznacza nigdzie w Psalmach radości przewrotnej nieprzyjaciół. Zazwyczaj jest to radość intensywna o czym świadczą paralele słów: śamah (Ps 40,17; 70,5), gîl (Ps 35,9), całaz (Ps 68,4) i rinnah (Ps 105,43). Podobnie jak śamah termin śûś (śis) nie jest w Psalmach nigdzie bezpośrednio i wyraźnie złączony z ofiarą, bądź też ucztą biesiadną.¹²⁴ Ten fakt może przemawiać za duchowym charakterem pierwiastka śwś (śjś) w Psalterzu.

¹¹⁴ Z przedrostkiem be (Iz 12, 3; Ps 105, 43), z przedrostkiem le (Jr 15, 16; 31, 13; Za 8, 19); i ze spójnikiem waw (Est 8, 16, 17).

¹¹⁵ Est 8, 17; Ps 51, 10; Iz 22, 13; 35, 1; 51, 3; 51, 11.

¹¹⁶ Por. Jr 7, 34; 16, 9; 25, 10; 33, 11.

¹¹⁷ Dwukrotnie ze spójką waw (Iz 8,6; 62, 15).

¹¹⁸ W Iz 8, 6 lekcja umeśoś jest niepewna; krytycy tekstu proponują zmianę spółgłosek (z mśś na mss). Pierwotnie być może słowa mśws (radość) i msws (plynąć — inf.) były znaczeniowo zbliżone. Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 543.

¹¹⁹ Z gîlah (Iz 65, 18), z śimhah (Iz 24, 11), z callizah (Iz 32, 13) oraz tehilah (Jr 49, 25).

¹²⁰ Ziemia (Lm 2, 15; Ps 48, 3 por. Jz 60, 15, domy (Iz 32, 13), osły (Iz 32, 14), harfa (Iz 24, 8, serce (Lm 5,15).

¹²¹ Por. Iz 66, 10; Jr 49, 25; Ps 48, 3; Lm 2, 15.

Septuaginta tłumaczy czasownik *śús* (*śís*) najczęściej przez *eufraïneshai*, rzadziej przez *chairein*, *agalliásthai* i *térpein*.¹²⁵ W Wulgacie odpowiednikiem *śús* (*śís*) jest *gaudere*, wyjątkowo tylko *exultare* i *laetare*.

Konkludując trzeba stwierdzić, że etymologia słowa *śús* (*śís*) nie jest w pełni znana. Trudno jest rozstrzygnąć czy formą bardziej pierwotną był *śús* czy *śís*. Termin ten wyraża radość przeżywaną zarówno przez jednostkę jak też całą wspólnotę. Występuje najczęściej u proroka Izajasza i w Psalmach. Od pierwiastka *śwś* (*śjś*) wywodzi się czasownik i rzeczownik (*maśós*). Przedmiotem radości *śús* (*śís*) jest Prawo, zbawcze czyny Boga i Jerozolima. Radość ta ma charakter pozytywny i duchowy.

4. pasah

Hebrajskie słowo *pasah* ma odpowiedniki w innych językach semickich: w akkadyjskim — *pisu* (biały, jasny), asyryjskim — *pesu* (biały), syryjskim — *fasah* (być pogodnym, radosnym), arabskim — *fasuh* (być wyraźnym, jasnym) oraz judeo-aramejskim — *passihah* (pogodny).¹²⁶ W Starym Testamencie termin ten ma dwa znaczenia: 1) być pogodnym, wesołym; 2) rozbić potłuc.¹²⁷ Być może ma on jakiś związek treściowy ze słowami składającymi się z tych samych spółgłosek rdzennych: *hapas* (mieć upodobanie, związać) i *hefes* (radość, upodobanie).¹²⁸ Brak na to jednak dowodów w postaci np. paralelnych tekstów.

Pierwiastek słowny *psh* występuje w Biblii 8 razy, w tym 5 razy u Deuteroizajasza.¹²⁹ Przybiera tylko formę czasownikową w koniugacji *qal* i *piel*.¹³⁰ W koniugacji *qal* (w znaczeniu: być pogodnym, wesołym) czasownik *pasah* występuje zawsze w bliskim sąsiedztwie z terminem *ranan* i jego pochodnymi.¹³¹ Wskazuje to na głośny, wokalny, charakter tego czasownika. Chodzi tu raczej o krzyki radosne i głośne wyrazy wesela. Radość ta potęguje się do maksymalnych granic uczucia szczęścia i objawia się każdorazowo we wszystkich tekstach, na zewnątrz.¹³² Pod tym względem termin *pasah* odróżnia się od innych terminów radości, które niekiedy (jak np. *śús* — Ps 35,9) mają charakter wyłącznie wewnętrzny. Należy przy tym zaznaczyć, że termin *pasah* występuje w bliskim kontekście ze słowami: *rúc* (krzyczeć, wołać — Ps 49,13; 98,4), *nahal* (krzyczeć z radości — Iz 54,1), *śamah* (cieszyć się, radować — Iz 55,12), *maha'*

¹²² Ps 35, 9; 70, 5; 51, 10. 15 i w Ps 105, 43; 119, 11. 14. 162.

¹²³ Jedynie Ps 19, 6 w znaczeniu dosłownym zawiera radość świecką.

¹²⁴ Por. Est 8, 17, gdzie słowo *śaśon* występuje w kontekście uczyty i zabawy.

¹²⁵ W zestawieniu *śús* i *gil* pierwszy termin tłumaczony jest zwykle przez *eufraïneshai*, drugi przez *agalliásthai* (por. Iz 35, 1; 61, 10; 65, 18. 18).

¹²⁶ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 772.

¹²⁷ Odpowiednikiem *pasah* w drugim znaczeniu (rozbić, potłuc) jest słowo etiopskie *pisah* (złamać, stłuc). Por. W. Gesenius — F. Buhl, dz. cyt., s. 673.

¹²⁸ Pomijaby tutaj szczegółowy opis wzmiankowanych, wieloznacznych słów, gdyż w znaczeniu „radość” występują w Biblii rzadko.

¹²⁹ Iz 14, 7; 44, 23; 49, 13; 52, 9; 54, 1; 555, 12; Ps 98, 4; Mi 3, 3.

¹³⁰ W koniugacji *Pl* występują tylko jeden raz w Mi 3, 3 (w drugim znaczeniu słowa: rozbić, potłuc).

¹³¹ Iz 14,7: *pasahû rinnah*; Iz 44, 23: *pisahû... rinnah*; Iz 49, 13: *pisahû ... rinnah*; Iz 52, 9: *pisahû rannenu*; Iz 54, 1: *pisahû rinnah*; Iz 55, 12 *jifshû rinnah*; Ps 98, 4: *pisahû werannenu*.

¹³² Stąd też słusznie BT w Iz 14, 7 wyrażenie *kol-ha'ares pasahû rinnah* tłumaczy: „cała ziemia... szaleje z radości”.

— kaf (klaskać w dłonie — Iz 55,12), zamar (grać — Ps 98,4). Słowa te i wyrażenia niejako uzupełniają zakres pojęciowy czasownika pasah.

Podmiotem pasah jest zazwyczaj natura: ziemia (Iz 14,7; 49,13), góry (Iz 44,23), góry i pagórki (Iz 55,12) oraz ruiny Jerozolimy (Iz 52,9).¹³³ Głównym przedmiotem tej radości są pomyślnie losy Izraela w czasach przyszłych (por. Iz 54,1; 55,12).

Termin pasah występuje niemal wyłącznie w kontekście religijnym, jedynie w Iz 14,7 pasah oznacza „radość ziemi” z wyroku na tyrana, króla babilońskiego.

W Psalterzu poza hymnem 98,4 pasah nie występuje w innych gatunkach literackich. Powodem tego być może są jego zbyt zewnętrzny i zarazem egzaltacyjny charakter.¹³⁴

Septuaginta słowo pasah w odpowiednich tekstach tłumaczy różnie: boáo, agalliaómai, aeido; Wulgata zaś: resonare, exultare, gaudere, cantare.

Ogólnie należy stwierdzić, że termin pasah jakkolwiek występuje w Biblii rzadko, ma liczne odpowiedniki w innych językach semickich. Wyraża on bardzo głośny, wokalny przejaw radości i jest zwykle złączony z podobnym mu znaczeniowo terminem ranan. Termin pasah określa radość religijną; podmiotem jego jest natura, przedmiotem zaś — w przyszłości — szczęście i dobro narodu wybranego.

5. rûac

Słowniki filologiczne podają, że istnieje analogia między starotestamentalnym hebrajskim rûac i nowohebrajskim rûac (hałasować) oraz arabskim ruca (krzyżeć, wyć, ryczeć).¹³⁵ W Starym Testamencie termin rûac ma kilka znaczeń: krzyżeć, wznieść okrzyk wojenny, dać w trąby, cieszyć się. W tym ostatnim znaczeniu występuje w trzech koniugacjach (hifil, pilpel i hitpalel), razem 17 razy. Na uwagę zasługuje fakt, że aż 12 razy słowo to występuje w Psalterzu, niemal wyłącznie w znaczeniu: cieszyć się, radować się.¹³⁶ Czasownik rûac rzadko łączy się z innymi częściami mowy.¹³⁷ W niektórych tekstach następuje po nim rzeczownik — imię Boże — w celowniku, z przedrostkiem le.¹³⁸ W tym przypadku czasownik rûac przyjmuje znaczenie: wiwatować na cześć Boga, owacyjnie wyrażać wdzięczność Bogu.¹³⁹ Jest to radość bardzo intensywna (por. Iz 16, 10 — jeroac) i zarazem zewnętrzna. Dowodem tego są paralelne czasowniki: ranan (Iz 16, 10; 44, 23; Hi 38, 7),¹⁴⁰ gil (Za 9, 9), zamar (Ps 95, 2; 98, 4), šir (Ps 65, 14). Termin rûac w porównaniu z innymi terminami radości zdaje się mieć charakter wybitnie krzykliwy.¹⁴¹ Świadczą o tym słowa qol, teruac występujące w kontekście omawianego terminu, oraz

¹³³ W Iz 54, 1 przedmiotem radości jest Jerozolima w sensie jej mieszkańców.

¹³⁴ Por. P. Humbert, art. cyt., s. 135.

¹³⁵ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 881; W. Gesenius — F. Buhl, dz. cyt., s. 768.

¹³⁶ Jedynie w Ps 108, 10 pierwitek rwc ma znaczenie „triumfować”.

¹³⁷ Z cal (Jr 50, 15; 2 Krn 13, 12), z gedól (1 Sm 4, 5; Ezd 3, 11,13), z lifne (Ps 98, 6).

¹³⁸ Ps 47, 2; 66, 1; 81, 2; 98, 4; 100, 1 por. Ps 95, 1,2.

¹³⁹ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 882.

¹⁴⁰ Por. jeszcze Ps 81, 2; 95, 1.

¹⁴¹ Zbliżony pod względem znaczenia do słowa ranan i pasah. Por. N. E. Wagner, art. cyt., s. 436.

pierwotne, wcześniej wzmiankowane, znaczenie — krzyczeć.¹⁴² Trzeba jednak od razu zaznaczyć, że ewentualne dokładne różnice znaczeniowe między poszczególnymi terminami może wykazać tylko egzegeza tekstów, w których te terminy znalazły zastosowanie.

Termin *rûac* występuje w opisach biblijnych różnych okoliczności życiowych: podczas winobrania (Iz 16, 10), świąt izraelskich (Ps 81, 2 por. w. 4), wojny (Ps 41, 12; 60, 10; Joz 6, 10.16) i modlitwy (np. Ps 41, 12; 47, 2; 98, 6). Podmiotem radości (*rûac*) jest zwykle człowiek w wymiarze kolektywnym.¹⁴³ Chodzi tu przeważnie o naród izraelski (por. So 3, 14; Za 9, 9).¹⁴⁴ Przedmiotem zaś radości są dzieła Boże (Iz 44, 23). Jego sprawiedliwość (Za 9,9), moc zbawcza (Ps 95,1 zwycięstwo (Ps 60,10). W większości tekstów termin *rûac* określa radość obecną, terażniejszą.¹⁴⁵ W znaczeniu „cieszyć się” występuje on przeważnie w kontekście religijnym (np. Ps 95, 1.2; 98, 4 itp.).¹⁴⁶

Od pierwiastka *rwç* wywodzi się wzmiankowany powyżej rzeczownik *terûcah*, który występuje w Biblii 36 razy. Podobnie jak czasownik *rûac* ma on kilka znaczeń: hałas, wrzask, radosny okrzyk. W znaczeniu „radosny okrzyk” występuje 15 razy, w tym czterokrotnie w Psalmach.¹⁴⁷ Charakterystyczną jest rzeczą, że słowo *terûcah* bardzo często złączone ze słowami: *qôl*,¹⁴⁸ *gadôl*¹⁴⁹ i *šôfar*.¹⁵⁰ Wskazują one na bardzo głośny i krzykliwy charakter rzeczownika *terûcah*. W Ezd 13, 13 ów krzyk radości „było słycać z daleka” (por. 1 Sm 4, 6). W 1 Sm 4,5 *terûcah* — radosny okrzyk Izraelitów był tak wielki, że „aż ziemia drżała”. Radość ta ma miejsce podczas gry na instrumentach muzycznych: na cymbałach (Ps 150, 5), *harfach* i cytrach (1 Krn 15, 28), trąbach i rogu (2 Krn 15, 14; 2 Sm 6, 15) oraz podczas śpiewu, tak indywidualnego (Ps 27, 6) jak też zbiorowego (Ps 33, 3; Ezd 3, 11). Spotyka się ją podczas zakładania fundamentów świątyni (Ezd 3, 12-13), przenoszenia Arki Przymierza (1 Krn 15, 28; 1 Sm 4, 6; 2 Sm 6, 15), podczas składania przysięgi (2 Krn 15, 14) i ofiary (Ps 27, 6). Jest to radość specyficzna o czym świadczyć może fakt, że słowo *terûcah* tylko wyjątkowo występuje w kontekście z innymi terminami radości (por. Ezd 3, 12) oraz to, że nie każdy jest w stanie doznać tej radości.¹⁵¹

¹⁴² Termin *rûac* występuje w kontekście ze słowem *qôl* w Ps 47, 2; 98, 4; z *terûcah* w 1 Sm 4, 5 oraz z *rinnah* w Ps 100, 1 i Iz 44, 23.

¹⁴³ W Ps 41, 12; 60, 10; 108, 10; wyjątkowo podmiotem *rûac* jest jednostka. W Ps 65, 14; 100, 1; Iz 44, 23 *rûac* określa radość natury.

¹⁴⁴ W Ps 47, 2 podmiotem radości są wszystkie narody.

¹⁴⁵ W Ps 60, 10; 108, 10; Za 9, 9 czasownik *rûac* odnosi się do przyszłości.

¹⁴⁶ W kontekście świeckim: Ps 60, 10 por. Iz 16, 10. Termin *rûac* w znaczeniu „krzyczeć” występuje najczęściej w tekstach traktujących o wojnie (por. Joz. 6, 10. 16. 20; Sdz 7, 21; 1 Sm 17, 20).

¹⁴⁷ Ps 27, 6; 33, 3; 89, 16; 150, 5. Por. G. Lisowsky, dz. cyt., s. 1531. Zastanawiające jest to, że słowo *terûcah* nie występuje wcale u Izajasza (w odróżnieniu od innych terminów radości). Być może Izajasz uznał je za zbyt „zmysłowe”, przesadnie akcentujące radość zewnętrzną i stąd niegodne przyjęcia do biblijnego słownictwa. Por. P. Humbert, art. cyt., s. 140-141.

¹⁴⁸ Por. 1 Sm 4, 6; 2 Sm 6, 15; Ez 21, 27; Am 2, 2; Ezd 3, 12-13; 1 Krn 15, 28; 2 Krn 15, 14.

¹⁴⁹ Joz 6, 20; 2 Krn 15, 14; Ezd 3, 11.13.

¹⁵⁰ Am 2,2; So 1,16; Ps 47, 6.

¹⁵¹ Potrzebna jest swoista „znajomość”, czy też „umiejętność” (por. Ps 89, 16 *jôdecê terûcah*). Brak tekstów które by świadczyły o tejsze radości (*terûcah*) nieprzyjaciół.

W Psalterzu pierwiastek *rûac* poza Hymnami znalazł zastosowanie w Psalmach dziękczynnych (Ps 41, 12; 65, 14; 66, 1), Lamentacjach (Ps 27,6; 60, 10; 108, 10), w Psalmach dydaktycznych (Ps 81, 2; 95, 1.2) i jeden raz w psalmie królewskim (89, 16).

Septuaginta czasownik *rûac* w znaczeniu „radość” tłumaczy najczęściej przez *alalád* i *epichairo*, rzeczownik *terûcah* przez *aláletos* i *fone me-gále*. Wulgata termin *rûac* oddaje zwykle przez *iubilare*, *terûcah* — przez *iubilum* i *vox magna*.

Wyciągając ogólne wnioski odnośnie do terminu *rûac* trzeba stwierdzić jego wieloznaczność. W znaczeniu podstawowym, znaczy on: „krzyczeć”; w znaczeniu ubocznym — „krzyczeć z radości”, „wydawać radosne okrzyki”. Termin *rûac* wyraża głównie radość zewnętrzną, która jawi się w sposób artykułowany, krzykliwy, w kontekście śpiewu i gry na instrumentach muzycznych. Jest to zwykle radość religijna, której źródłem są dzieła Boże, Jego sprawiedliwość, moc zbawcza i zwycięstwo. Podmiotem tej radości są ludzie, ściślej zaś naród izraelski.

Znaczeniowo zbliżony do terminu *rûac*, wywodzący się od tego samego pierwiastka, jest rzeczownik *terûcah*. Słowo to wyraża również radość zewnętrzną i krzykliwą; występuje w kontekście gry na instrumentach, szczególnie trąb. Jest to radość intensywna, głęboko przeżywana. Ma ona miejsce zarówno w wymiarze świeckim jak i też religijnym. Pierwiastek słowny *rûac* znalazł duże zastosowanie w Psalterzu, zwłaszcza w Hymnach.

6. *halal pi*.

Nie ma zgodności autorów opracowań leksykograficznych co do ustalenia znaczenia słowa *halal pi*. W. Gesenius podaje, że głównym, podstawowym znaczeniem jest: cieszyć się, radować; ubocznym zaś — chwalić, sławić.¹⁵² Tymczasem bardziej współczesny słownik L. Koehlera — W. Baumgartnera to pierwsze znaczenie zupełnie pomija; słowo *halal* tłumaczy przez „sławić”, „wychwalać”, w odniesieniu bądź to do człowieka bądź to do Boga.¹⁵³ Pewne światło na problem ustalenia znaczenia słowa rzuca etymologia. W większości języków semickich istnieją bowiem odpowiedniki hebrajskiego *halal*, między innymi: akkadyjskie *alalu* (śpiewać radośnie, cieszyć się), ugaryckie *hll* (cieszyć się), arabskie *halal* (cieszyć się, krzyczeć), syryjskie *halal* (sławić, śpiewać) i asyryjskie *alálu* (cieszyć się). Być może pierwotnie hebrajski termin *halal* miał związek z uroczystym obchodzeniem świąt nowiu księżyca.¹⁵⁴ Chociaż opinia ta nie jest pewna, należy zauważyć, że wywodzący się od pierwiastka słownego *hll* rzeczownik *hillûlim* ma znaczenie „radość świąteczna” (por. Kpł 19, 24 — przy święcie żniw i Sdz 9, 29 — przy święcie winobrania).¹⁵⁵ W poszukiwaniu znaczenia jakiegoś słowa nie można jednak oprzeć się tylko na etymologii. Pierwotne znaczenie okazuje się często zmienne, w zależności od kontekstu.¹⁵⁶ Stąd też rzeczą konieczną jest uwzględnienie konkretnego tekstu, w którym dane słowo występuje, wskazanie słów paralelnych, znaczeniowo podobnych. Wcześniej jednak trzeba podać kilka uwag natury ogólnej.

¹⁵² Por. W. Gesenius — F. Buhl, dz. cyt., s. 200.

¹⁵³ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt. s. 234. Podobne znaczenie przyjmuje B. Davidson, dz. cyt., s. 189-190.

¹⁵⁴ Por. C. Westermann, *hll pi. loben*, THAT I, s. 493.

¹⁵⁵ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, dz. cyt., s. 231.

¹⁵⁶ Por. P. Guiraud, *Semantyka*, Warszawa 1976, s. 30.

Pierwiastek hll w znaczeniu chwalić, słać, cieszyć się, występuje w Biblii 206 razy;¹⁵⁷ w formie czasownikowej (Pi., Pu, i Hitp.) 146 razy i rzeczownikowej (w tym imiona własne: hillel, mahalal'el i jehalle'el) 60 razy.¹⁵⁸ Prawie dwie trzecie tekstów, w których pierwiastek hll znalazł zastosowanie, znajduje się w Psalmach lub motywach psalmowych i jedna siódma w Księdze Kronik. Do tego przynależy mała grupa z Księgi Przysłów (10 razy) i Ksiąg prorockich (36 razy), przeważnie w kontekście zapowiedzi zbawienia. Już statystyka wskazuje, że hll ma swoje właściwe miejsce w kulcie Bożym.

Czasownik halal występuje w różnych wolitywnych trybach, najczęściej w trybie rozkazującym (imperativum).¹⁵⁹ W trybie tym halal jawi się w paraleli ze słowami wyrażającymi pochwałę, uwielbienie i wysławianie Boga: jadah hi., barak pi., rûm pil., šabah. Ale jest to tylko jedno znaczenie czasownika halal; wiele innych czasowników paralelnych wyrażających radość i wesele (np. gil, ranan, šamah) wskazuje, że chwalenie Boga może dokonać się tylko w radości.¹⁶⁰ Radość w wezwaniu pochwalnym stanowi w Starym Testamencie element konstytutywny pochwały, zawsze obecny.¹⁶¹ Przy nakazie głoszenia chwały (hll) autorzy biblijni wspominają często o formach wysławiania, o śpiewie (šir — por Ps 149, 1) i grze na instrumentach muzycznych (zamar — por. Ps -49, 3; 150, 3-5). Śpiew bowiem i muzyka służą również do oddawania czci Bogu. Tylko człowiek cieszący się, grający, śpiewający, może głosić chwałę Stwórcy, sam umysł i przekonania nie wystarczą.

Oprócz trybu rozkazującego — imperativu — czasownik halal występuje w formie cohortativu i iussivu. W tym przypadku wysławianie Boga ma również radosny charakter: „... chwała Jego niech będzie zawsze na moich ustach... niech słyżają pokorni i niech się weselą” (Ps 43, 2-3). Tekst Ps 9, 15 wskazuje na ścisły, istotowy związek pochwały i radości: „abym głosił wszelką chwałę Twoją w bramach córki Syjonu, radować się będę wybawieniem Twoim”. Podobnie w Ps 69, 31 wysławianie Boga odbywa się poprzez dziękczynienie, wśród pieśni i radości: „Pieśnią pragnę chwalić imię Boga i dziękczynieniem Go wysławiać” (por. w 33).

Istnieje mała grupa tekstów, w których halal nie występuje w żadnym z wymienionych powyżej wolitywnych trybów (np. Ps 65, 2; 147, 1; Jr 17, 14). W tekstach tych zawarta jest refleksja nad sprawami dotyczącymi kultu. Nie brak tu także akcentów radosnych (por. Ps 84, 5; 119, 175).

Oprócz znaczenia religijnego czasownik halal przybiera czasami znaczenie świeckie (por. Rdz 12, 15; 2 Sm 14, 25; Prz 31, 28). Chodzi tu nie tyle o radosne wychwalanie, ile raczej o ludzkie, rozumiane potocznie, chwalenie, sławienie kogoś lub czegoś.¹⁶² W tym świeckim znaczeniu halal wyraża radość raczej sporadycznie i w sposób uboczny (por. 2 Krn 23, 12.13; Ps 63, 12).

Od pierwiastka hll wywodzi się wspomniany już rzeczownik hillûlim (radość świąteczna), mahalal (pochwała) i tehillah (sława). Gdy dwa pier-

¹⁵⁷ Ponadto w znaczeniu „zabłysnąć” 5 razy i w znaczeniu „zaślepić”, „zagmatwać”, „być pośmiewiskiem” — 15 razy.

¹⁵⁸ Por. H. Ringgren, *hll I und II, hilûlim, tehillah*, TWAT II, 4(1974) s. 436-438.

¹⁵⁹ Np. Ps 113, 11; 117, 1; 135, 1; 148, 1. 2. 3. 4. 7; 150, 1. 2. 3. 4. 5. 6 itp.

¹⁶⁰ Por. C. Westermann, *art. cyt.*, s. 495.

¹⁶¹ Inaczej jest w Nowym Testamencie; wezwanie do pochwały i wezwanie do radości występują zwykle oddzielnie. Por. C. Westermann, *tamże*.

¹⁶² Por. jeszcze Jr 48, 2; 49, 25; Prz 20, 14; 25, 14.

wsze rzeczowniki występują w Biblii rzadko (Kpł 19, 24; Sdz 9, 27; Prz 27, 21) to trzeci — *tehillah* — aż 54 razy, szczególnie w Psalterzu (30 razy) i odnosi się zazwyczaj do spraw związanych z kultem. Słowo *tehillah* oprócz znaczenia podstawowego (sława, chwała) w niektórych tekstach ma znaczenie uboczne: radość, wesele (por. Ps 9, 15; 33, 1; 34, 2).

Na wzmiankę zasługuje jeszcze wyrażenie *hal'elû jah*, które stanowi skróconą formę wezwania pochwalnego („chwalcie Jahwe”). Występuje ono w Psalterzu 24 razy, przeważnie na początku lub na końcu psalmu i wyraża radość i uwielbienie¹⁶³

W Księdze Psalmów pierwiastek *hll* znalazł największe zastosowanie w Hymnach (63 razy), następnie w Lamentacjach (33 razy), w Psalmach dziękczynnych i dydaktycznych (po 8 razy); najmniej — dwukrotnie — występuje w Psalmach królewskich (Ps 18, 4; 22, 4).

Septuaginta tłumaczy *hll pi.* najczęściej za pomocą *ainein*, następnie *hymnein* i *eksomologeisthai*; *hll. hitp.* przez *egkáuchasthai*, *epainein* i *endoksádzesthai*. Rzeczownik *tehillah* jest oddawany zwykle za pomocą *ainesis* i *endoksádzesthai*. Tłumaczenie greckie Septuaginty w dość poważnym stopniu zniekształca zatem znaczenie omawianych powyżej hebrajskich słów. Wulgata termin *halal* tłumaczy przez *laudare*; słowo *tehillah* przez *laus*.

Odnośnie do terminów uzupełniających radości należy stwierdzić, że występują one najczęściej u proroka Izajasza i w Księdze Psalmów.¹⁶⁴ Terminy te, zwłaszcza *ranan*, *rûac* i *pasah*, mają zazwyczaj charakter zewnętrzny, wyrażają radość w sposób głośny i ekspresyjny. Występują w kontekście śpiewu i gry na instrumentach muzycznych. Słowa *ranan*, *rûac* i *halal* są wieloznaczne; oprócz znaczenia świeckiego znalazły duże zastosowanie religijne. Podmiotem radości jest zwykle człowiek, bądź to jako jednostka bądź wspólnota. Jak wynika z przytoczonych tekstów, istotnym motywem radości jest Bóg i wszystko co do Niego prowadzi.

Reasumując to wszystko co zostało powiedziane na temat terminów radości w Starym Testamencie, trzeba stwierdzić, że istnieje ich wielkie bogactwo, form i treści, zwłaszcza w Księdze Psalmów. Terminy podstawowe *šamah* i *gil* mają zwykle charakter religijny i duchowy. Występują często w izraelskim kulcie; przejawiają się na zewnątrz w entuzjastyczny sposób i odnoszą się do Boga. Podobne znaczenie mają terminy uzupełniające: *ranan*, *calaz*, *calas*, *calas*, *šûs* (*šís*), *pasah*, *rûac* i *halal pi.*, które jednak ze względu na swą wieloznaczność, wyrażają radość w stopniu mniej wyraźnym. Czasami — jak w przypadku terminu *rûac* i *halal* — trudno je różnicować semantycznie. Jedynie szczegółowa egzegeza poszczególnych tekstów może wskazać ich właściwą rolę i znaczenie.

¹⁶³ Por. A. Ridouard, *Uwielbienie*, STB, s. 1020; C. Westermann, *Das Loben Gottes in den Psalmen*, dz. cyt., s. 95.

¹⁶⁴ W powyższym studium słownictwa pominięte zostały terminy, które ze względu na wieloznaczność w zakresie jednego słowa w małym stopniu oddają ideę radości. Chodzi tu o takie słowa i wyrażenia jak: *'ahab*, *balag*, *bašar pi.*, *hadah*, *zakar*, *zamar*, *jadah*, *jatab hi.*, *maha'* — *kaf*, *na'am*, *sahal*, *sawah*, *ra'ah be' šahaq*, *šaca'*, *šir* i inne. Por. M. Ammermann, dz. cyt., s. 14-15; J. Bergman — H. Ringgren — Ch. Barth, art. cyt., s. 1013-1016; R. Backhems, *Religious in general in the New Testament and its sources in particular*, Fribourg 1963, s. 12-15. Niektóre słowa, nawet pod względem znaczenia całkowicie różne (jak np. *'ôr* — światło — por. Jr 25, 10; Ps 97, 11), w pewnych tekstach wyrażają, o czym już było wzmiankowane, ideę radości.

DIE TERMINOLOGIE DER FREUDE IM ALTEN TESTAMENT

Zusammenfassung

Die vorstehende Untersuchung zeigt, wie reich der hebräische Sprachschatz an Worten ist, mit denen er die Freude als Stimmung und Ausdruck darzustellen vermag.

Am häufigsten begegnet man dem Terminus *šamah*, sich freuen. Das Wort übergeht von profaner zu religiöser Bedeutung; die religiöse Freude kann sich nicht anders äussern wie die profane, lediglich durch objektive, seien es heilsgeschichtlich oder sittlich bedingte Momente, ist jene als religiös charakterisiert und von dieser unterschieden. Die Bedeutung der Wurzel *gjl* ist streng religiös, bezieht sich fast stets auf die Heilsfreude. Die andere, komplementäre, Termine wie *ranan*, *calaz*, *calas*, *śis*, *pasah*, *rûac*, *halal pi*, weisen neben sprachlichem Reichtum eine bunte Skala von Bedeutungsmomenten auf, welche die Freude als Stimmung und Ausdruck einmal mehr als innerseelisches, ein anderes Mal als demonstratives und sich mitteilendes Erlebnis darstellen. Für das religiöse Freudenerlebnis bedeutet diese terminologische Mannigfaltigkeit Unterscheidung der Freude als individueller Seelenstimmung, Gottseligkeit, als Gemeinschaftserlebens in kultischer Feier, als doxologischen und hymnologischen Lobpreises.